

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ३ ॥

॥ दशक तिसरा : स्वगुणपरीक्षानाम ॥ ३ ॥

समास पहिला : जन्मदुःख निरूपण
॥ श्रीराम ॥
जन्म दुःखाचा अंकुर । जन्म शोकाचा सागर ।
जन्म भयाचा डोंगर । चळेना ऐसा ॥ १ ॥
जन्म कर्माची आटणी । जन्म पातकाची खाणी ।
जन्म काळाची जाचणी । निच नवी ॥ २ ॥
जन्म कुविद्येचें फळ । जन्म लोभाचें कमळ ।
जन्म भ्रांतीचें पडळ । ज्ञानहीन ॥ ३ ॥
जन्म जिवासी बंधन । जन्म मृत्यासी कारण ।
जन्म हेंचि अकारण । गथागोवी ॥ ४ ॥
जन्म सुखाचा विसर । जन्म चिंतेचा आगर ।
जन्म वासनाविस्तार । विस्तारला ॥ ५ ॥
जन्म जीवाची आवदसा । जन्म कल्पनेचा ठसा ।
जन्म लावेचा वळसा । ममतारूप ॥ ६ ॥
जन्म मायेचे मैदावें । जन्म क्रोधाचें विरावें ।
जन्म मोक्षास आडवें । विघ्न आहे ॥ ७ ॥
जन्म जिवाचें मीपण । जन्म अहंतेचा गुण ।
जन्म हेंचि विस्मरण । ईश्वराचें ॥ ८ ॥
जन्म विषयांची आवडी । जन्म दुराशेची बेडी ।
जन्म काळाची कांकडी । भक्षिताहे ॥ ९ ॥
जन्म हाचि विषमकाळ । जन्म हेंचि वोखटी वेळ ।
जन्म हा अति कुश्चीळ । नर्कपतन ॥ १० ॥
पाहातां शरीराचें मूळ । या ऐसें नाही अमंगळ ।
रजस्वलेचा जो विटाळ । त्यामध्यें जन्म यासी ॥ ११ ॥
अत्यंत दोष ज्या विटाळा । त्या विटाळाचाचि पुतळा ।
तेथें निर्मळपणाचा सोहळा । केवी घडे ॥ १२ ॥
रजस्वलेचा जो विटाळ । त्याचा आळोन जाला गाळ ।
त्या गाळाचेंच केवळ । शरीर हें ॥ १३ ॥
वरी वरी दिसे वैभवाचें । अंतरीं पोतडें नर्काचें ।
जैसैं झांकणें चर्मकुंडाचें । उघडितांच नये ॥ १४ ॥
कुंड धुतां शुद्ध होतें । यास प्रत्यई धुईजेतें ।
तरी दुर्गंधी देहातें । शुद्धता न ये ॥ १५ ॥
अस्तीपंजर उभविला । सीरानाडीं गुंडाळिला ।
मेदमांसें सरसाविला । सांदोसांदीं भरूनी ॥ १६ ॥
अशुद्ध शब्दें शुद्ध नाहीं । तेंहि भरलें असे देहीं ।
नाना व्याधी दुःखें तेंहि । अभ्यांतरी वसती ॥ १७ ॥

नर्काचें कोठार भरलें । आंतबाहेरी लिडीबिडिलें ।
मूत्रपोतडें जमलें । दुर्गंधीचें ॥ १८ ॥
जंत किडे आणी आंतडी । नाना दुर्गंधीची पोतडी ।
अमुप लवथविती कातडी । कांटाळवाणी ॥ १९ ॥
सर्वांगास सिर प्रमाण । तेथें बळसें वाहे घ्राण ।
उठे घाणी फुटतां श्रवण । ते दुर्गंधी नेघवे ॥ २० ॥
डोळां निघती चिपडें । नाकीं दाटतीं मेकडें ।
प्रातःकाळीं घाणी पडे । मुखीं मळासारिखी ॥ २१ ॥
लाळ थुंका आणी मळ । पीत श्लेष्मा प्रबळ ।
तयास म्हणती मुखकमळ । चंद्रासारिखें ॥ २२ ॥
मुख ऐसें कुश्चीळ दिसे । पोटीं विष्टा भरली असे ।
प्रत्यक्षास प्रमाण नसे । भूमंडळीं ॥ २३ ॥
पोटीं घालितां दिव्यान्न । कांहीं विष्टा कांहीं वमन ।
भागीरथीचें घेतां जीवन । त्याची होये लघुशंका ॥ २४ ॥
एवं मळ मूत्र आणी वमन । हेंचि देहाचें जीवन ।
येणेंचि देह वाढे जाण । यदर्थी संशय नाही ॥ २५ ॥
पोटीं नस्तां मळ मूत्र वोक । मरोन जाती सकळ लोक ।
जाला राव अथवा रंक । पोटीं विष्टा चुकेना ॥ २६ ॥
निर्मळपणें काढूं जातां । तरी देह पडेल तत्वतां ।
एवं देहाची वेवस्था । ऐसी असे ॥ २७ ॥
ऐसा हा धड असतां । येथाभूत पाहों जातां ।
मग ते दुर्दशा सांगतां । शंका बाधी ॥ २८ ॥
ऐसिये कारागृहीं वस्ती । नवमास बहु विपत्ती ।
नवहि द्वारें निरोधती । वायो कैंचा तेथें ॥ २९ ॥
वोका नरकाचे रस झिरपती । ते जठराग्नीस्तव तापती ।
तेणें सर्वहि उकडती । अस्तिमांस ॥ ३० ॥
त्वचेविण गर्भ खोळे । तंव मातेसी होती डोहळे ।
कटवतिक्षणें सर्वांग पोळे । तया बाळकाचें ॥ ३१ ॥
बांधलें चर्माचें मोटाळें । तेथें विष्टेचें पेटाळें ।
रसउपाय वंकनाळें । होत असे ॥ ३२ ॥
विष्टा मूत्र वांती पीत । नाकीं तोंडीं निघती जंत ।
तेणें निर्बुजलें चित्त । आतिशयेंसी ॥ ३३ ॥
ऐसिये कारागृहीं प्राणी । पडिला अत्यंत दाटणीं ।
कळवळोन म्हणे चक्रपाणी । सोडवीं येथून आतां ॥ ३४ ॥
देवा सोडविसी येथून । तरी मी स्वहित करीन ।
गर्भवास हा चुकवीन । पुन्हां न ये येथें ॥ ३५ ॥
ऐसी दुखवोन प्रतिज्ञा केली । तंव जन्मवेळ पुढें आली ।
माता आक्रंदों लागली । प्रसूतकाळीं ॥ ३६ ॥

नाकीं तोंडीं बैसलें मांस । मस्तकद्वारें सांडी स्वास ।
 तेंहि बुजलें निशेष । जन्मकाळीं ॥ ३७ ॥
 मस्तकद्वार तें बुजलें । तेणें चित्त निर्बुजलें ।
 प्राणी तळमळूं लागलें । चहूंकडे ॥ ३८ ॥
 स्वास उस्वास कोंडला । तेणें प्राणी जाजावला ।
 मार्ग दिसेनासा जाला । कासावीस ॥ ३९ ॥
 चित्त बहु निर्बुजलें । तेणें आडभरीं भरलें ।
 लोक म्हणती आडवें आलें । खांडून काढा ॥ ४० ॥
 मग ते खांडून काढिती । हस्तपाद छेदून घेती ।
 हातां पडिलें तेंचि कापिती । मुख नासिक उदर ॥ ४१ ॥
 ऐसे टवके तोडिले । बाळकें प्राण सोडिले ।
 मातेनेंही सांडिलें । कळिवर ॥ ४२ ॥
 मृत्य पावला आपण । मातेचा घेतला प्राण ।
 दुःख भोगिलें दारुण । गर्भवासीं ॥ ४३ ॥
 तथापी सुकृतेंकरूनी । मार्ग सांपडला योनी ।
 तर्ही आडकला जाउनी । कंठस्कंदीं मागुता ॥ ४४ ॥
 तये संकोचित पंथी । बळेंचि वोढून काढिती ।
 तेणें गुणें प्राण जाती । बाळकाचे ॥ ४५ ॥
 बाळकाचे जातां प्राण । अंतीं होये विस्मरण ।
 तेणें पूर्वील स्मरण । विसरोन गेला ॥ ४६ ॥
 गर्भीं म्हणे सोहं सोहं । बाहेरी पडतां म्हणे कोहं ।
 ऐसा कष्टी जाला बहु । गर्भवासीं ॥ ४७ ॥
 दुःखा वरपडा होता जाला । थोरा कष्टीं बाहेरी आला ।
 सवेंच कष्ट विसरला । गर्भवासाचे ॥ ४८ ॥
 सुन्याकार जाली वृत्ती । कांहीं आठवेना चित्तीं ।
 अज्ञानें पडिली भ्रांती । तेणें सुखचि मानिलें ॥ ४९ ॥
 देह विकार पावलें । सुखदुःखें झळबळे ।
 असो ऐसें गुंडाळलें । मायाजाळीं ॥ ५० ॥
 ऐसें दुःख गर्भवासीं । होतें प्राणीमात्रांसीं ।
 म्हणोनियां भगवंतासीं । शरण जावें ॥ ५१ ॥
 जो भगवंताचा भक्त । तो जन्मापासून मुक्त ।
 ज्ञानबळें विरक्त । सर्वकाळ ॥ ५२ ॥
 ऐशा गर्भवासीं विपत्ती । निरोपिल्या येथामती ।
 सावध होऊन श्रोतीं । पुढें अवधान द्यावें ॥ ५३ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे जन्मदुःखनिरूपणनाम
 समास पहिला ॥ १ ॥ ३.१

समास दुसरा : स्वगुणपरीक्षा
 ॥ श्रीराम ॥
 संसार हाचि दुःखमूळ । लागती दुःखाचे इंगळ ।
 मागां बोलिली तळमळ । गर्भवासाची ॥ १ ॥
 गर्भवासीं दुःख जालें । तें बाळक विसरलें ।
 पुढें वाढीं लागलें । दिवसेंदिवस ॥ २ ॥
 बाळपणीं त्वचा कोंवळी । दुःख होताचि तळमळी ।

वाचा नाहीं तये काळीं । सुखदुःख सांगावया ॥ ३ ॥
 देहास कांहीं दुःख जालें । अथवा क्षुधेनें पीडलें ।
 तरी तें परम आक्रंदलें । परी अंतर नेणवे ॥ ४ ॥
 माता कुरवाळी वरी । परी जे पीडा जाली अंतरीं ।
 ते मायेसी न कळे अभ्यांतरीं । दुःख होये बाळकासीं ॥ ५ ॥
 मागुतें मागुतें फुंजे रडे । माता बुझावी घेऊन कडे ।
 वेथा नेणती बापुडें । तळमळी जीवीं ॥ ६ ॥
 नानाव्याधीचे उमाळे । तेणें दुःखें आंदोळे ।
 रडे पडे कां पोळे । अग्निसंगें ॥ ७ ॥
 शरीर रक्षितां नये । घडती नाना अपाये ।
 खोडी अधांतरी होये । आवेवहीन बाळक ॥ ८ ॥
 अथवा अपाय चुकले । पूर्णपुण्य पुढें ठाकलें ।
 मातेस वोळखीं लागलें । दिवसेंदिवस ॥ ९ ॥
 क्षणभरी मातेस न देखे । तरी आक्रंदें रुदन करी दुःखें ।
 ते समई मातेसारिखें । आणीक कांहींच नाहीं ॥ १० ॥
 आस करून वास पाहे । मातेविण कदा न राहे ।
 वियोग पळमात्र न साहे । स्मरण जालियां नंतरें ॥ ११ ॥
 जरी ब्रह्मादिक देव आले । अथवा लक्ष्मीने अवलोकिलें ।
 तरी न वचे बुझाविलें । आपले मातेवांचुनी ॥ १२ ॥
 कुरूप अथवा कुलक्षण । सकळांहूनि करटेपण ।
 तरी नाहीं तीसमान । भूमंडळीं कोणी ॥ १३ ॥
 ऐसें तें केविलवाणें । मातेविण दिसे उणें ।
 रागें परतें केलें तिनें । तरी आक्रंदोनी मिठी घाली ॥ १४ ॥
 सुख पावे मातेजवळी । दुरी करितांचि तळमळी ।
 अतिप्रीति तयेकाळीं । मातेवरी लागली ॥ १५ ॥
 तंव ते मातेस मरण आलें । प्राणी पोरटें जालें ।
 दुःखें झुणीं लागलें । आई आई म्हणोनी ॥ १६ ॥
 आई पाहातां दिसेना । दीनरूप पाहे जना ।
 आस लागलिसे मना । आई येईल म्हणोनी ॥ १७ ॥
 माता म्हणौन मुख पाहे । तंव ते आपुली माता नव्हे ।
 मग हिंवासलें राहे । दैन्यवाणें ॥ १८ ॥
 मातावियोगें कष्टलें । तेणें मानसीं दुःख जालें ।
 देहहि क्षीणत्व पावलें । आतिशयेंसीं ॥ १९ ॥
 अथवा माताहि वांचली । मायलेंकुरा भेटी जाली ।
 बाळदशा ते राहिली । दिवसेंदिवस ॥ २० ॥
 बाळपण जालें उणें । दिवसेंदिवस होये शाहाणें ।
 मग ते मायेचें अत्यंत पेखणें । होतें, तें राहिलें ॥ २१ ॥
 पुढें लो लागला खेळाचा । कळप मेळविला पोरांचा ।
 आल्यगेल्या डाय्याचा । आनंद शोक वाहे ॥ २२ ॥ var डावाचा
 मायेबापें सिकविती पोटे । तयाचें परम दुःख वाटे ।
 चट लागली न सुटे । संगती लेंकुरांची ॥ २३ ॥
 लेंकुरांमध्ये खेळतां । नाठवे माता पिता ।
 तंव तेंथेहि अवचिता । दुःख पावला ॥ २४ ॥

पडिले दांत फुटला डोळा । मोडले पाय जाला खुळा ।
 गेला माज अवकळा- । ठाकून आली ॥ २५ ॥
 निघाल्या देवी आणी गोवर । उठलें कपाळ लागला ज्वर ।
 पोटसुळीं निरंतर । वायगोळा ॥ २६ ॥
 लागलीं भूतें जाली झडपणी । जळीच्या मेसको मायेराणी ।
 मुंज्या झोटिंग करणी । म्हैसोबाची ॥ २७ ॥
 वेताळ खंकाळ लागला । ब्रह्मगिन्हो संचरला ।
 नेणों चेडा वोलांडिला । कांहीं कळेना ॥ २८ ॥
 येक म्हणती वीरे देव । येक म्हणती खंडेराव ।
 येक म्हणती सकळ वाव । हा ब्राह्मणसमंध ॥ २९ ॥
 येक म्हणती कोणें केलें । आंगीं देवत घातले ।
 येक म्हणती चुकलें । सटवाईचें ॥ ३० ॥
 येक म्हणती कर्मभोग । आंगीं जडले नाना रोग ।
 वैद्य पंचाक्षरी चांग । बोलाऊन आणिले ॥ ३१ ॥
 येक म्हणती हा वांचेना । येक म्हणती हा मरेना ।
 भोग भोगितो यातना । पापास्तव ॥ ३२ ॥
 गर्भदुःख विसरला । तो त्रिविधतापें पोळला ।
 प्राणी बहुत कष्टी जाला । संसारदुःखें ॥ ३३ ॥
 इतुकेंहि चुकोन वांचला । तरी मारमारूं शाहाणा केला ।
 लोकिकी नेटका जाला । नांव राखे ऐसा ॥ ३४ ॥
 पुढें मायबापी लोभास्तव । संभ्रमें मांडिला विव्हाव ।
 दाऊनियां सकळ वैभव । नोवरी पाहिली ॥ ३५ ॥
 वऱ्हाडीवैभव दाटलें । देखोन परमसुख वाटले ।
 मन हें रंगोन गेलें । सासुरवाडीकडे ॥ ३६ ॥
 मायबापीं भलतैसैं असावें । परी सासुरवाडीस नेटकें
 जावें ।
 द्रव्य नसेल तरी घ्यावें । रुण कळांतरें ॥ ३७ ॥
 आंतर्भाव ते सासुरवाडी । मायेबापें राहिलीं बापुडीं ।
 होताती सर्वस्वें कुडकुडीं । तितुकेंच कार्य त्यांचें ॥ ३८ ॥
 नोवरी आलियां घरा । अती हव्यास वाटे वरा ।
 म्हणे मजसारिखा दुसरा । कोणीच नाही ॥ ३९ ॥
 मायबाप बंधु बहिणी । नोवरी न दिसतां वाटे काणी ।
 अत्यंत लोधला पापिणीं । अविद्येनें भुलविला ॥ ४० ॥
 संभोग नस्तां इतुका प्रेमा । योग्य जालिया उलंघी सीमा ।
 प्रीती वाढवित्ती कामा- । करितां प्राणी गुंतला ॥ ४१ ॥
 जरी न देखे क्षण येक डोळां । तरी जीव होय उताविळा ।
 प्रीतीपात्र अंतर्कळा । घेऊन गेली ॥ ४२ ॥
 कोवळे कोवळे शब्द मंजुळ । मर्यादा लज्या मुखकमळ ।
 वक्त्रलोकनें केवळ । प्रामज्याचे मैदावें ॥ ४३ ॥
 कळवळा येतां सांवरना । शरीर विकळ आवरेना ।
 अनेत्र वेवसाई क्रमेना । हुरहुर वाटे ॥ ४४ ॥
 वेवसाय करितां बाहेरी । मन लागलेंसे घरीं ।
 क्षणाक्षणां अभ्यांतरिं । स्मरण होये कामिनीचें ॥ ४५ ॥

तुम्हीं माझिया जिवांतील जीव । म्हणौनी अत्यंत लाघव ।
 दाऊनियां चित्त सर्व । हिरोन घेतलें ॥ ४६ ॥
 मैद सोइरीक काढिती । फांसे घालून प्राण घेती ।
 तैसैं आयुष्य गेलियां अंतीं । प्राणीयांस होये ॥ ४७ ॥
 प्रीति कामिनीसीं लागली । जरी तयेसी कोणी रागेजली ।
 तरी परम क्षिती वाटली । मानसी गुप्तरूपे ॥ ४८ ॥
 तये भार्येचेनि कैवारें । मायेबापासीं नीच उत्तरें ।
 बोलोनियां तिरस्कारें । वेगळा निघे ॥ ४९ ॥
 स्त्रीकारणें लाज सांडिली । स्त्रीकारणें सखीं सोडिलीं ।
 स्त्रीकारणें विघडिलीं । सकळहि जिवलगें ॥ ५० ॥
 स्त्रीकारणें देह विकिला । स्त्रीकारणें सेवक जाला ।
 स्त्रीकारणें सांडविला । विवेकासी ॥ ५१ ॥
 स्त्रीकारणें लोलंगता । स्त्रीकारणें अतिनम्रता ।
 स्त्रीकारणें पराधेनता । अंगिकारिली ॥ ५२ ॥
 स्त्रीकारणें लोभी जाला । स्त्रीकारणें धर्म सांडिला ।
 स्त्रीकारणें अंतरला । तीर्थयात्रा स्वधर्म ॥ ५३ ॥
 स्त्रीकारणें सर्वथा कांहीं । शुभाशुभ विचारिलें नाहीं ।
 तनु मनु धनु सर्वही । अनन्यभावे अर्पिलें ॥ ५४ ॥
 स्त्रीकारणें परमार्थ बुडविला । प्राणी स्वहितास नाडला ।
 ईश्वरीं कानकोंडा जाला । स्त्रीकारणें कामबुद्धी ॥ ५५ ॥
 स्त्रीकारणें सोडिली भक्ती । स्त्रीकारणें सोडिली विरक्ती ।
 स्त्रीकारणें सायोज्यमुक्ती । तेहि तुच्छ मानिली ॥ ५६ ॥
 येके स्त्रियेचेनि गुणें । ब्रह्मांड मानिलें ठेंगणें ।
 जिवलगें तीं पिसुणें । ऐसीं वाटलीं ॥ ५७ ॥
 ऐसी अंतरप्रीति जडली । सर्वस्वाची सांडी केली ।
 तंव ते मरोन गेली । अकस्मात ॥ ५८ ॥
 तेणें मनीं शोक वाढला । म्हणे थोर घात जाला ।
 आतां कैचा बुडाला । संसार माझा ॥ ५९ ॥
 जिवलगेंचा सोडिला संग । अवचिता जाला घरभंग ।
 आतां करूं मायात्याग । म्हणे दुःखें ॥ ६० ॥
 स्त्री घेऊन आडवी । ऊर बडवी पोट बडवी ।
 लाज सांडून गौरवी । लोकां देखतां ॥ ६१ ॥
 म्हणे माझे बुडालें घर । आतां न करी हा संसार ।
 दुःखें आक्रंदला थोर । घोर घोषें ॥ ६२ ॥
 तेणें जीव वारयावेघला । सर्वस्वाचा उबग आला ।
 तेणें दुःखें जाला । जोगी कां महात्मा ॥ ६३ ॥
 कां तें निघोन जाणें चुकलें । पुन्हां मागुतें लग्न केलें ।
 तेणें अत्यंतचि मग्न जालें । मन द्वितीय संमंधीं ॥ ६४ ॥
 जाला द्वितीय संमंध । सर्वेचि मांडिला आनंद ।
 श्रोती व्हावें सावध । पुढिले समासी ॥ ६५ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
 समास दुसरा ॥ २ ॥ ३ ॥

समास तिसरा : स्वगुणपरीक्षा

॥ श्रीराम ॥

द्वितीय संमंध जाला । दुःख मागील विसरला ।
सुख मानून राहिला । संसाराचें ॥ १ ॥
जाला अत्यंत कृपण । पोटे न खाय अन्न ।
रुक्क्याकारणें सांडी प्राण । येकसरा ॥ २ ॥
कदा कल्पांतीं न वेची । सांचिलेंचि पुन्हा सांची ।
अंतरीं असेल कैची । सद्वासना ॥ ३ ॥
स्वयें धर्म न करी । धर्मकर्त्यासहि वारी ।
सर्वकाळ निंदा करी । साधुजनाची ॥ ४ ॥
नेणे तीर्थ नेणे व्रत । नेणे अतित अभ्यागत ।
मुंगीमुखीचें जें सीत । तेंही वेंचून सांची ॥ ५ ॥
स्वयें पुण्य करवेना । केलें तरी देखवेना ।
उपहास्य करी मना- । नये म्हणौनी ॥ ६ ॥
देवां भक्तांस उच्छेदी । आंगबळें सकळांस खेदी ।
निष्ठुर शब्दें अंतर भेदी । प्राणीमात्रांचें ॥ ७ ॥
नीति सांडून मागें । अनीतीनें वर्तो लागे ।
गर्व धरून फुगे । सर्वकाळ ॥ ८ ॥
पूर्वजांस संतरिलें । पक्षश्राद्धहि नाही केलें ।
कुळदैवत ठकिलें । कोणेपरी ॥ ९ ॥
आक्षत भरिली भाणा । दुजा ब्राह्मण मेहुणा ।
आला होता पाहुणा । स्त्रियेस मूळ ॥ १० ॥
कदा नावडे हरिकथा । देव नलगे सर्वथा ।
स्नानसंध्या म्हणे वृथा । कासया करावी ॥ ११ ॥
अभिळाषें सांची वित्त । स्वयें करी विस्वासघात ।
मदें मातला उन्मत्त । तारुण्यपणें ॥ १२ ॥
तारुण्य आंगी भरलें । धारिष्ट न वचे धरिलें ।
करूं नयें तेंचि केलें । माहापाप ॥ १३ ॥
स्त्री केली परी धाकुटी । धीर न धरवेचि पोटी ।
विषयलोभें सेवटी । वोळखी सांडिली ॥ १४ ॥
माये बहिण न विचारी । जाला पापी परद्वारी ।
दंड पावला राजद्वारी । तन्हीं पालटेना ॥ १५ ॥
परस्त्री देखोनि दृष्टी । अभिळाष उठे पोटी ।
अकर्तव्यें हिंपुटी । पुन्हां होये ॥ १६ ॥
ऐसें पाप उदंड केलें । शुभाशुभ नाही उरलें ।
तेणें दोषें दुःख भरलें । अकस्मात आंगी ॥ १७ ॥
व्याधी भरली सर्वांगी । प्राणी जाला क्षयरोगी ।
केले दोष आपुले भोगी । सीघ्र काळें ॥ १८ ॥
दुःखें सर्वांग फुटलें । नासिक अवघेंचि बैसलें ।
लक्षण जाऊन जालें । कुलक्षण ॥ १९ ॥
देहास क्षीणता आली । नाना वेथा उडवली ।
तारुण्यशक्ती राहिली । खंगला प्राणी ॥ २० ॥
सर्वांगी लागल्या कळा । देहास आली अवकळा ।
प्राणी कांपे चळचळां । शक्ति नाही ॥ २१ ॥

हस्तपादादिक झडले । सर्वांगीं किडे पडिले ।
देखोन थुंकों लागले । लाहानथोर ॥ २२ ॥
जाली विष्टेची सारणी । भोवती उठली वर्दाणी ।
अत्यंत खंगला प्राणी । जीव न वचे ॥ २३ ॥
आतां मरण दे गा देवा । बहुत कष्ट जाले जीवा ।
जाला नाही नेणों ठेवा । पातकाचा ॥ २४ ॥
दुःखें घळघळां रडे । जों जों पाहे आंगाकडे ।
तों तों दैन्यवाणें बापुडें । तळमळी जीवी ॥ २५ ॥
ऐसे कष्ट जाले बहुत । सकळ जालें वाताहात ।
दरवडा घालून वित्त । चोरटीं नेलें ॥ २६ ॥
जालें आरत्र ना परत्र । प्रारब्ध ठाकलें विचित्र ।
आपला आपण मळमूत्र । सेविला दुःखें ॥ २७ ॥
पापसामग्री सरली । दिवसेंदिवस वेथा हरली ।
वैद्यें औषधें दिधलीं । उपचार जाला ॥ २८ ॥
मरत मरत वांचला । यास पुन्हां जन्म जाला ।
लोक म्हणती पडिला । माणसांमध्ये ॥ २९ ॥
येरें स्त्री आणिली । बरवी घरवात मांडिली ।
अति स्वार्थबुद्धी धरिली । पुन्हां मागुती ॥ ३० ॥
कांहीं वैभव मेळविलें । पुन्हां सर्वही संचिलें ।
परंतु गृह बुडालें । संतान नाही ॥ ३१ ॥
पुत्र संतान नस्तां दुःखी । वांज नांव पडिलें लोकिकीं ।
तें न फिटे म्हणोनी लेंकी । तरी हो आतां ॥ ३२ ॥
म्हणोन नाना सायास । बहुत देवास केले नवस ।
तीर्थें व्रतें उपवास । धरणें पारणें मांडिलें ॥ ३३ ॥
विषयसुख तें राहिले । वांजपणें दुःखी केलें ।
तंव तें कुळदैवत पावलें । जाली वृद्धी ॥ ३४ ॥
त्या लेंकुरावरी अतिप्रीति । दोषेहि क्षण येक न विशंभती ।
कांहीं जाल्या आक्रंदती । दीर्घस्वरें ॥ ३५ ॥
ऐसी ते दुःखिस्ते । पूजीत होती नाना दैवतें ।
तंव तेंहि मेळें अवचितें । पूर्व पापेंकरुनी ॥ ३६ ॥
तेणें बहुत दुःख जालें । घरी आरंभें पडिलें ।
म्हणती आम्हांस कां ठेविलें । देवें वांज करुनी ॥ ३७ ॥
आम्हांस द्रव्य काये करावें । तें जावें परी अपत्य व्हावें ।
अपत्यालागी त्यजावें । लागेल सर्व ॥ ३८ ॥
वांजपण संदिसें गेलें । तों मरतवांज नांव पडिलें ।
तें न फिटे कांहीं केलें । तेणें दुःखें आक्रंदती ॥ ३९ ॥
आमुची वेली कां खुटिली । हा हा देवा वृत्ती बुडाली ।
कुळस्वामीण कां क्षोभली । विझाला कुळदीप ॥ ४० ॥
आतां लेंकुराचें मुख देखेन । तरी आनंदें राडी चालेन ।
आणी गळही टोंचीन । कुळस्वामिणीपासीं ॥ ४१ ॥
आई भुता करीन तुझा । नांव ठेवीन केरपुंजा ।
वेसणी घालीन, माझा- । मनोरथ पुरवी ॥ ४२ ॥
बहुत देवांस नवस केले । बहुत गोसावी धुंडिले ।

गटगटां गिळिले । सगळे विंचू ॥ ४३ ॥
केले समंधाचे सायास । राहाणे घातलें बहुवस ।
केळें नारिकेळें ब्राह्मणास । अंभ्रदानें दिधलीं ॥ ४४ ॥
केलीं नाना कवटालें । पुत्रलोभें केलीं ढालें ।
तरी अदृष्ट फिरलें । पुत्र नाही ॥ ४५ ॥
वृक्षाखालें जाऊन नाहाती । फळती झाडें करपती ।
ऐसे नाना दोष करिती । पुत्रलोभाकारणें ॥ ४६ ॥
सोडून सकळ वैभव । त्यांचा वारयावेधला जीव ।
तंव तो पावला खंडेराव । आणी कुळस्वामिणी ॥ ४७ ॥
आतां मनोरथ पुरती । स्त्रीपुरुषें आनंदती ।
सावध होऊन श्रोतीं । पुढें अवधान द्यावें ॥ ४८ ॥
इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
समास तिसरा ॥ ३ ॥ ३.३

समास चवथा : स्वगुणपरीक्षा
॥ श्रीराम ॥

लेंकुरें उदंड जालीं । तों ते लक्ष्मी निघोन गेली ।
वापडीं भिकेसी लागलीं । कांहीं खाया मिळेना ॥ १ ॥
लेंकुरें खेळती धाकुटीं । येकें रांगती येकें पोटीं ।
ऐसी घरभरी जाली दाटी । कन्या आणी पुत्रांची ॥ २ ॥
दिवसेंदिवसा खर्च वाढला । यावा होता तो खुंटोन गेला ।
कन्या उपवरी जाल्या, त्यांला- । उजवावया द्रव्य नाही ॥ ३ ॥
मायेबापें होती संपन्न । त्यांचें उदंड होतें धन ।
तेणें करितां प्रतिष्ठा मान । जनीं जाला होता ॥ ४ ॥
भरम आहे लोकाचारीं । पहिली नांदणूक नाही घरीं ।
दिवसेंदिवस अभ्यांतरीं । दरिद्र आलें ॥ ५ ॥
ऐसी घरवात वाढली । खातीं तोंडें मिळालीं ।
तेणें प्राणीयांस लागली । काळजी उद्वेगाची ॥ ६ ॥
कन्या उपवरी जाल्या । पुत्रास नोवऱ्या आल्या ।
आतां उजवणी केल्या । पाहिजेत कीं ॥ ७ ॥
जरी मुलें तैसीच राहिलीं । तरी पुन्हां लोकलाज जाली ।
म्हणती कासया व्यालीं । जन्मदारिद्र्यें ॥ ८ ॥
ऐसी लोकलाज होईल । वडिलांचें नांव जाईल ।
आतां रुण कोण देईल । लग्नापुरतें ॥ ९ ॥
मागें रुण ज्याचें घेतलें । त्याचें परतोन नाही दिल्लें ।
ऐसें आभाळ कोंसळलें । उद्वेगाचें ॥ १० ॥
आपण खातों अन्नासी । अन्न खातें आपणासीं ।
सर्वकाळ मानसीं । चिंतातुर ॥ ११ ॥
पती अवधीच मोडली । वस्तभाव गाहाण पडिली ।
अहा देवा वेळ आली । आतां डिवाळ्याची ॥ १२ ॥
कांहीं केला ताडामोडा । विकिला घरींचा पाडारेडा ।
कांहीं पैका रोकडा । कळांतरें काढिला ॥ १३ ॥
ऐसें रुण घेतलें । लोकिकीं दंभ केलें ।
सकळ म्हणती नांव राखिलें । वडिलांचें ॥ १४ ॥

ऐसें रुण उदंड जालें । रिणाइती वेढून घेतलें ।
मग प्रयाण आरंभिलें । विदेशाप्रती ॥ १५ ॥
दोनी वरुषें बुडी मारिली । नीच सेवा अंगीकारिली ।
शरीरें आपदा भोगिली । आतिशयेंसीं ॥ १६ ॥
कांहीं मेळविलें विदेशीं । जीव लागला मनुष्यांपासीं ।
मग पुसोनियां स्वामीसी । मुरडता जाला ॥ १७ ॥
तंव तें अत्यंत पीडावलीं । वाट पाहात बैसलीं ।
म्हणती दिवसगती कां लागली । काये कारणें देवा ॥ १८ ॥
आतां आम्ही काये खावें । किती उपवासीं मरावें ।
ऐसियाचे संगतीस देवें । कां पां घातलें आम्हांसी ॥ १९ ॥
ऐसें आपुलें सुख पाहाती । परी त्याचें दुःख नेणती ।
आणी शक्ती गेलियां अंतीं । कोणीच कामा न येती ॥ २० ॥
असो ऐसी वाट पाहातां । दृष्टीं देखिला अवचिता ।
मुलें धावती, ताता । भागलास म्हणौनी ॥ २१ ॥
स्त्री देखोन आनंदली । म्हणे आमुची दैन्यें फिटली ।
तंव येरें दिधली । गांठोडी हातीं ॥ २२ ॥
सकळांस आनंद जाला । म्हणती आमुचा वडील आला ।
तेणें तरी आम्हांला । आंग्या टोप्या आणिल्या ॥ २३ ॥
ऐसा आनंद च्यारी दिवस । सवेंच मांडिली कुसमुस ।
म्हणती हें गेलियां आम्हांस । पुन्हां आपदा लागती ॥ २४ ॥
म्हणौनी आणिलें तें असावें । येणें मागुतें विदेशास जावें ।
आम्ही हें खाऊं न तों यावें । द्रव्य मेळऊन ॥ २५ ॥
ऐसी वासना सकळांची । अवधी सोईरी सुखाचीं ।
स्त्री अत्यंत प्रीतीची । तेहि सुखाच लागली ॥ २६ ॥
विदेशी बहु दगदला । विश्रंती घ्यावया आला ।
स्वासहि नाही टाकिला । तों जाणें वोढवलें ॥ २७ ॥
पुढें अपेक्षा जोसियांची । केली विवंचना मुहूर्ताची ।
वृत्ति गुंतली तयाची । जातां प्रशस्त न वटे ॥ २८ ॥ var वाटे
माया मात्रा सिद्ध केली । कांहीं सामग्री बांधली ।
लेंकुरें दृष्टीस पाहिलीं । मार्गस्त जाला ॥ २९ ॥
स्त्रियेस अवलोकिलें । वियोगें दुःख बहुत वाटलें ।
प्रारब्धसूत्र तुकलें । रुणानबंधाचें ॥ ३० ॥
कंठ सद्गदित जाला । न संवरेच गहिवरला ।
लेंकुरा आणी पित्याला । तडातोडी जाली ॥ ३१ ॥
जरी रुणानुबंध असेल । तरी मागुती भेटी होईल ।
नाहीं तरी संगती पुरेल । येचि भेटीनें तुमची ॥ ३२ ॥
ऐसें बोलोन स्वार होये । मागुता फीरफिरो पाहे ।
वियोगदुःख न साहे । परंतु कांहीं न चले ॥ ३३ ॥
आपुला गांव राहिला मागें । चित्त भ्रमलें संसारउद्वेगें ।
दुःखवला प्रपंचसंगें । अभिमानास्तव ॥ ३४ ॥
ते समई माता आठवली । म्हणे धन्य धन्य ते माउली ।
मजकारणें बहुत कष्टली । परी मी नेणेंचि मूर्ख ॥ ३५ ॥
आजी जरी ते असती । तरी मजला कदा न विशंभती ।

वियोग होतां आक्रंदती । ते पोटागि वेगळीच ॥ ३६ ॥
 पुत्र वैभवहीन भिकारी । माता तैसाचि अंगिकारी ।
 दगदला देखोन अंतरी । त्याच्या दुःखें दुःखवे ॥ ३७ ॥
 प्रपंच विचारें पाहातां । हें सकळ जोडे न जोडे माता ।
 हें शरीर जये करितां । निर्माण जालें ॥ ३८ ॥
 लांब तरी ते माया । काय कराविया सहस्र जाया ।
 परी भुलोन गेलों वायां । मकरध्वजाचेनी ॥ ३९ ॥
 या येका कामाकारणें । जिवलगंसिं दूद घेणें ।
 सखीं तींच पिसुणें । ऐसीं वाटतीं ॥ ४० ॥
 म्हणौन धन्य धन्य ते प्रपंची जन । जे मायेबापाचें भजन ।
 करिती न करिती, मन- । निष्ठुर जिवलगंसिं ॥ ४१ ॥
 संगती स्त्रीबाळकाची । आहे साठी जन्माची ।
 परी मायेबापें कैची । मिळतील पुढें ॥ ४२ ॥
 ऐसें पूर्वी होतें ऐकिलें । परी ते समई नाही कळलें ।
 मन हें बुडोन गेलें । रतिसुखाचा डोहीं ॥ ४३ ॥
 हे सखीं वाटती परी पिसुणें । मिळाली वैभवाकारणें ।
 रितें जातां लाजिरवाणें । अत्यंत वाटे ॥ ४४ ॥
 आता भलतैसें करावें । परि द्रव्य मेळऊन न्यावें ।
 रितें जातां स्वभावं । दुःख आहे ॥ ४५ ॥
 ऐसी वेवर्धना करी । दुःख वाटलें अंतरीं ।
 चिंतेचिये माहापुरी । बुडोन गेला ॥ ४६ ॥
 ऐसा हा देह आपुला । असतांच पराधेन केला ।
 ईश्वरीं कानकोंडा जाला । कुटुंबकाबाडी ॥ ४७ ॥
 या येका कामासाठीं । जन्म गेला आटाटी ।
 वय वेचल्यां सेवटीं । येकलेंचि जावें ॥ ४८ ॥
 ऐसा मनीं प्रस्तावला । क्षण येक उदास जाला ।
 सर्वेचि प्राणी झळबला । मायाजाळें ॥ ४९ ॥
 कन्यापुत्रें आठवलीं । मनींहुनि क्षिती वाटलीं ।
 म्हणे लेंकुरें अंतरलीं । माझीं मज ॥ ५० ॥
 मागील दुःख आठवलें । जें जें होतें प्राप्त जालें ।
 मग रुदन आरंभिलें । दीर्घ स्वरें ॥ ५१ ॥
 आरुण्यरुदन करितां । कोणी नाही बुझाविता ।
 मग होये विचारिता । आपुले मनीं ॥ ५२ ॥
 आतां कासया रडावें । प्राप्त होतें तें भोगावें ।
 ऐसे बोलोनिया जीवें । धारिष्ट केलें ॥ ५३ ॥
 ऐसा दुःखें दगदला । मग विदेशाप्रती गेला ।
 पुढे प्रसंग वर्तला । तो सावध ऐका ॥ ५४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
 समास चवथा ॥ ४ ॥ ३.४

समास पांचवा : स्वगुणपरीक्षा
 ॥ श्रीराम ॥

पुढें गेला विदेशासी । प्राणी लागला व्यासंगासी ।
 आपल्या जिवेसीं सोसी । नाना श्रम ॥ १ ॥

ऐसा दुस्तर संसार । करितां कष्टला थोर ।
 पुढें दोनी च्यारी संवत्सर । द्रव्य मेळविलें ॥ २ ॥
 सर्वेचि आला देशासी । तों आवर्षण पडिलें देसीं ।
 तें गुणें मनुष्यांसी । बहुत कष्ट जाले ॥ ३ ॥
 येकांच्या बैसल्या अमृतकळा । येकांस चंद्री लागली डोळां ।
 येकें कांपती चळचळा । दैन्यवाणीं ॥ ४ ॥
 येकें दीनरूप बैसलीं । येकें सुजलीं येकें मेलीं ।
 ऐसी कन्यापुत्रें देखिलीं । अकस्मात डोळां ॥ ५ ॥
 तें बहुत दुःखी जाला । देखोनिया उभड आला ।
 प्राणी आक्रंदों लागला । दैन्यवाणा ॥ ६ ॥
 तंव तीं अवधीं सावध जालीं । म्हणती बाबा बाबा
 जेऊं घाली ।
 अन्नालागीं मिडकलीं । झडा घालिती ॥ ७ ॥
 गांठोडें सोडून पाहाती । हातां पडिलें तेंचि खाती ।
 कांहीं तोंडीं कांहीं हातीं । प्राण जाती निघोनी ॥ ८ ॥
 तांतडी तांतडी जेऊं घाली । तों तें जेवितां
 जेवितां कांहीं मेलीं ।
 कांहीं होती धादावलीं । तेंहि मेलीं अजीणें ॥ ९ ॥
 ऐसी बहुतेकें मेलीं । येक दोनीं मुलें उरलीं ।
 तेंहि दैन्यवाणीं जालीं । आपलें मातेवांचुनी ॥ १० ॥
 ऐसे आवर्षण आलें । तें घरचि बुडालें ।
 पुढें देसीं सुभिक्ष जालें । आतिशयेसी ॥ ११ ॥
 लेकुरां नाही वाढवितें । अन्न करावें लागे आपुलेन हातें ।
 बहु त्रास घेतला चित्तें । स्वयंपाकाचा ॥ १२ ॥
 लोकीं भरीस घातलें । पुन्हां मागुतें लग्न केलें ।
 द्रव्य होतें तें वेचलें । लग्नाकारणें ॥ १३ ॥
 पुन्हां विदेशासी गेला । द्रव्य मेळऊन आला ।
 तव घरीं कळहो लागला । सावत्र पुत्रांसी ॥ १४ ॥
 स्त्री जाली न्हातीधुती । पुत्र देखों न सकती ।
 भ्रताराची गेली शक्ती । वृद्ध जाला ॥ १५ ॥
 सदा भांडण पुत्रांचें । कोणी नायकती कोणाचें ।
 वनिता अति प्रीतीचें । प्रीतिपात्र ॥ १६ ॥
 किंत बैसला मनां । येके ठाई पडेना ।
 म्हणोनियां पांचा जणा । मेळविलें ॥ १७ ॥
 पांच जण वाटे करिती । तों ते पुत्र नायेकती ।
 निवाडा नव्हेचि अंती- । भांडण लागलें ॥ १८ ॥
 बापलेकां भांडण जालें । लेंकीं बापास मारिलें ।
 तंव ते मातेनें घेतलें । शंखतीर्थ ॥ १९ ॥
 ऐकोनि मिळाले लोक । उभे पाहाती कौतुक ।
 म्हणती बापास लेक । कामा आले ॥ २० ॥
 ज्या कारणें केले नवस । ज्या कारणें केले सायास ।
 ते पुत्र पितीयास । मारिती पहा ॥ २१ ॥
 ऐसी आली पापकळी । आश्चर्य मानिलें सकळीं ।

उभे तोडिती कळी । नगरलोक ॥ २२ ॥
 पुढे बैसोन पांच जण । वांटे केले तत्समान ।
 बापलेंकांचें भांडण । तोडिलें तेहीं ॥ २३ ॥
 बापास वेगळें घातलें । कोंपट बांधोन दिधलें ।
 मन कांतेचें लागलें । स्वार्थबुद्धी ॥ २४ ॥
 कांता तरुण पुरुष वृद्ध । दोघांस पडिला संमंध ।
 खेद सांडून आनंद । मानिला तेहीं ॥ २५ ॥
 स्त्री सांपडली सुंदर । गुणवंत आणी चतुर ।
 म्हणे माझें भाग्य थोर । वृद्धपणीं ॥ २६ ॥
 ऐसा आनंद मानिला । दुःख सर्वही विसरला ।
 तंव तो गल्बला जाला । परचक्र आलें ॥ २७ ॥
 अकस्मात धाडी आली । कांता बंदी धरून नेली ।
 वस्तभावही गेली । प्राणीयाची ॥ २८ ॥
 तेणें दुःख जालें भारीं । दीर्घ स्वरें रुदन करी ।
 मनीं आठवे सुंदरी । गुणवंत ॥ २९ ॥
 तंव तिची वार्ता आली । तुमची कांता भ्रष्टली ।
 ऐकोनियां आंग घाली । पृथ्वीवरी ॥ ३० ॥
 सव्य अपसव्य लोळे । जळें पाझरती डोळे ।
 आठवितां चित्त पोळे । दुःखानळें ॥ ३१ ॥
 द्रव्य होतें मेळविलें । तेंही लग्नास वेचलें ।
 कांतेसिही धरून नेलें । दुराचारी ॥ ३२ ॥
 मजही वृद्धाप्य आलें । लेंकीं वेगळें घातलें ।
 अहा देवा वोढवलें । अदृष्ट माझें ॥ ३३ ॥
 द्रव्य नाही कांता नाही । ठाव नाही शक्ति नाही ।
 देवा मज कोणीच नाही । तुजवेगळें ॥ ३४ ॥
 पूर्वी देव नाही पुजिला । वैभव देखोन भुलला ।
 सेखीं प्राणी प्रस्तावला । वृद्धपणीं ॥ ३५ ॥
 देह अत्यंत खंगलें । सर्वांग वाळोन गेलें ।
 वातपीत उसळलें । कंठ दाटला कफें ॥ ३६ ॥
 वळे जिव्हेची बोंबडी । कफें कंठ घडघडी ।
 दुर्गंधी सुटली तोंडीं । नाकीं स्लेष्मा वाहे ॥ ३७ ॥
 मान कांपे चळचळां । डोळे गळती भळभळां ।
 वृद्धपणीं अवकळा । ठाकून आली ॥ ३८ ॥
 दंतपाटी उखळली । तेणें बोचरखिंडी पडिली ।
 मुखीं लाळ गळों लागली । दुर्गंधीची ॥ ३९ ॥
 डोळां पाहातां दिसेना । कानीं शब्द ऐकेना ।
 दीर्घ स्वरें बोलवेना । दमा दाटे ॥ ४० ॥
 शक्ती पायांची राहिली । बैसवेना मुरुकुंडी घाली ।
 वृहती वाजों लागली । तोंडाच ऐसी ॥ ४१ ॥
 क्षुधा लागतां आवरेना । अन्न समई मिळेना ।
 मिळालें तरी चावेना । दांत गेले ॥ ४२ ॥
 पित्तें जिरेना अन्न । भक्षीतांच होये वमन ।
 तैसेंचि जाये निघोन । अपानद्वारें ॥ ४३ ॥

विष्टा मूत्र आणि बळस । भोवता वमनें केला नास ।
 दुरून जातां कोंडे स्वास । विश्वजनाचा ॥ ४४ ॥
 नाना दुःखें नाना व्याधी । वृद्धपणीं चळे बुद्धी ।
 तर्ही पुरेना आवधी । आयुष्याची ॥ ४५ ॥
 पापण्या भवयाचे केश । पिकोन झडले निःशेष ।
 सर्वांगी लोबलें मांस । चिरकुटासारिखें ॥ ४६ ॥
 देह सर्व पारिखें जालें । सवंगडे निःशेष राहिले ।
 सकळ प्राणीमात्र बोले । मरेना कां ॥ ४७ ॥
 जें जन्मून पोसलीं । तेंचि फिरोन पडिलीं ।
 अंती विषम वेळ आली । प्राणीयासी ॥ ४८ ॥
 गेलें तारुण्य गेलें बळ । गेलें संसारीचें सळ ।
 वाताहात जालें सकळ । शरीर आणी संपत्ती ॥ ४९ ॥
 जन्मवरी स्वार्थ केला । तितुकाहि वेर्थ गेला ।
 कैसा विषम काळ आला । अंतकाळीं ॥ ५० ॥
 सुखाकारणें झुरला । सेखीं दुःखें कष्टी जाला ।
 पुढें मागुता धोका आला । येमयातनेचा ॥ ५१ ॥
 जन्म अवघा दुःखमूळ । लागती दुःखाचे इंगळ ।
 म्हणोनियां तत्काळ । स्वहित करावें ॥ ५२ ॥
 असो ऐसें वृद्धपण । सकळांस आहे दारुण ।
 म्हणोनियां शरण । भगवंतास जावें ॥ ५३ ॥
 पुढें वृद्धीस तत्वतां । गर्भी प्रस्तावा होता ।
 तोचि आला मागुता । अंतकाळीं ॥ ५४ ॥
 म्हणौनि मागुतें जन्मांतर । प्राप्त मातेचें उदर ।
 संसार हा अति दुस्तर । तोचि ठाकून आला ॥ ५५ ॥
 भगवद्भजनावांचुनी । चुकेना हे जन्मयोनि ।
 तापत्रयांची जाचणी । सांगिजेल पुढे ॥ ५६ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्वगुणपरीक्षानाम
 समास पांचवा ॥ ५ ॥ ३५

समास सहावा : आध्यात्मिक ताप
 ॥ श्रीराम ॥
 तापत्रयाचें लक्षण । आतां सांगिजेल निरूपण ।
 श्रोतीं करावें श्रवण । येकाग्र होऊनी ॥ १ ॥
 जो तापत्रै पोळला । तो संतसंगें निवाला ।
 आर्तभूत तोषला । पदार्थ जेवी ॥ २ ॥
 क्षुधाक्रांतास मिळे अन्न । तृषाक्रांतास जीवन ।
 बंदी पडिल्याचें बंधन- । तोडितां, सुख ॥ ३ ॥
 माहापुरें जाजावला । तो पैलतीरास नेला ।
 कां तो स्वप्नीचा चेइला । स्वप्नदुःखी ॥ ४ ॥
 कोणी येकासी मरण- । येतां, दिलें जीवदान ।
 संकटास निवारण । तोडितां सुख ॥ ५ ॥
 रोगियास औषध । सप्रचित आणी शुद्ध ।
 तयासी होये आनंद । आरोग्य होतां ॥ ६ ॥
 तैसा संसारें दुःखवला । त्रिविधतापें पोळला ।

तोचि येक अधिकारी जाला । परमार्थासी ॥ ७ ॥
 ते त्रिविध ताप ते कैसे । आतां बोलिजेत तैसे ।
 येविषई येक असे । वाक्याधार ॥ ८ ॥
 श्लोक ॥ देहेन्द्रियप्राणेन सुखं दुःखं च प्राप्यते ।
 इममाध्यात्मिकं तापं जायते दुःखं देहिनाम् ॥ १ ॥
 सर्वभूतेन संयोगात् सुखं दुःखं च जायते ।
 द्वितीयतापसंतापः सत्यं चैवाधिभौतिकः ॥ २ ॥
 शुभाशुभेन कर्मणा देहांते यमयातना ।
 स्वर्गनरकादिं भोक्तव्यमिदं चैवाधिदैविकम् ॥ ३ ॥
 येक ताप आध्यात्मिक । दुजा तो आदिभूतिक ।
 तिसरा आदिदैविक । ताप जाणावा ॥ १ ॥
 आध्यात्मिक तो कोण । कैसी त्याची वोळखण ।
 आदिभूतिकांचें लक्षण । जाणजे कैसें ॥ १० ॥
 आदिदैविक तो कैसा । कवण तयाची दशा ।
 हेहि विशद कळे ऐसा । विस्तार कीजे ॥ ११ ॥
 हां जी म्हणोनि वक्ता । जाला कथा विस्तारिता ।
 आध्यात्मिक ताप आतां । सावध ऐका ॥ १२ ॥
 देह इंद्रिय आणी प्राण । यांचेनि योगें आपण ।
 सुखदुःखें सिणे जाण । या नांव आध्यात्मिक ॥ १३ ॥
 देहामधून जें आलें । इंद्रियें प्राणें दुःख जालें ।
 तें आध्यात्मिक बोलिलें । तापत्रई ॥ १४ ॥
 देहामधून काये आलें । प्राणें कोण दुःख जालें ।
 आतां हें विशद केलें । पाहिजे की ॥ १५ ॥
 खरुज खवडे पुळिया नारु । नखरुडें मांजऱ्या देवि गोवरु ।
 देहामधील विकारु । या नांव आध्यात्मिक ॥ १६ ॥
 काखमांजरी केशतोड । वोखटें वर्ण काळफोड ।
 व्याधी मूळव्याधी माहाजड । या नांव आध्यात्मिक ॥ १७ ॥
 अंगुळवेडे गालफुगी । कंड लागे वाउगी ।
 हिरडी सुजे भरे बलंगी । या नांव आध्यात्मिक ॥ १८ ॥
 वाउगे फोड उठती । कां ते सुजे आंगकांती ।
 वात आणी तिडका लागती । या नांव आध्यात्मिक ॥ १९ ॥
 नाइटे अंडु गजकर्ण । पेहाचे पोट विस्तीर्ण ।
 बैसलें टाळें फुटती कर्ण । या नांव आध्यात्मिक ॥ २० ॥
 कुष्ट आणि वोला कुष्ट । पंड्यारोग अतिश्रेष्ठ ।
 क्षयरोगाचे कष्ट । या नांव आध्यात्मिक ॥ २१ ॥
 वाटी वटक वायेगोळा । हातीं पाई लागती कळा ।
 भोवंडी लागे वेळोवेळां । या नांव आध्यात्मिक ॥ २२ ॥
 वोलांडा आणी वळ । पोटसुळाची तळमळ ।
 आर्धशिशी उठे कपाळ । या नांव आध्यात्मिक ॥ २३ ॥
 दुःखे माज आणी मान । पुष्टी ग्रीवा आणी वदन ।
 अस्तिसांदे दुःखती जाण । या नांव आध्यात्मिक ॥ २४ ॥
 कुळिक तरळ कामिणी । मुरमा सुंठरें माळिणी ।
 विदेसीं लागलें पाणी । या नांव आध्यात्मिक ॥ २५ ॥

जळसोस आणी हिवारें । गिरीविरी आणी अंधारें ।
 ज्वर पाचाव आणी शारें । या नांव आध्यात्मिक ॥ २६ ॥
 शैत्य उष्ण आणी तृषा । क्षुधा निद्रा आणी दिशा ।
 विषयतृष्णेची दुर्दशा । या नांव आध्यात्मिक ॥ २७ ॥
 आळसी मूर्ख आणी अपेसी । भय उडवे मानसी ।
 विसराळु दुश्चित्त आहिर्निशी । या नांव आध्यात्मिक ॥ २८ ॥
 मूत्रकोड आणी परमें । रक्तपिती रक्तपरमें ।
 खडाचढाचेनि श्रमे । या नांव आध्यात्मिक ॥ २९ ॥
 मुरडा हागवण उन्हाळे । दिशा कोंडतां आंदोळे ।
 येक वेथा असोन न कळे । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३० ॥
 गांठी ढळली जाले जंत । पडे आंव आणी रक्त ।
 अन्न तैसेचि पडत । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३१ ॥
 पोटफुगी आणी तडस । भरला हिर लागला घांस ।
 फोडी लागतां कासावीस । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३२ ॥
 उचकी लागली उसित गेला । पीत उसळलें उलाट जाला ।
 खरे पडसा आणी खोंकला । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३३ ॥
 उसळला दमा आणी धाप । पडजिभ ढासि आणी कफ ।
 मोवाज्वर आणी संताप । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३४ ॥
 कोणी सेंदूर घातला । तेणें प्राणी निबुंजला ।
 घशामध्ये फोड जाला । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३५ ॥
 गळसोत्या आणी जीभ झडे । सदा मुखीं दुर्गंधी पडे ।
 दंतहीन लागती किडे । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३६ ॥
 जरंडी घोलाणा गंडमाळा । अवचिता स्वयें फुटे डोळा ।
 आपणचि कापी अंगुळा । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३७ ॥
 कळा तिडका लागती । कां ते दंत उन्मळती ।
 अधर जिव्हा रगडती । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३८ ॥
 कर्णदुःख नेत्र दुःख । नाना दुःखें घडे शोक ।
 गर्भांध आणी नपुश्यक । या नांव आध्यात्मिक ॥ ३९ ॥
 फुलें वडस आणी पडळें । कीड गर्तां रातांधळें ।
 दुश्चित्त भ्रमिष्ट आणी खुळें । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४० ॥
 मुकें बधीर राखोंडें । थोटें चळलें आणी वेडें ।
 पांगुळ कुहें आणी पावडे । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४१ ॥
 तारसें घुलें काणें कैरें । गारोळें जामुन टाफरें ।
 शडांगुळें गेंगाणें विदरें । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४२ ॥
 दांतिरें बोचिरें घानाळ । घ्राणहीन श्रोत्रहीन वरळ ।
 अति कृश अति स्थूळ । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४३ ॥
 तोंतरें बोंबडें निर्वळ । रोगी कुरूप कुटीळ ।
 मत्सरी खादाड तपीळ । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४४ ॥
 संतापी अनुतापी मत्सरी । कामिक हेवा तिरस्कारी ।
 पापी अवगुणी विकारी । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४५ ॥
 उठवणें ताटा करक । आवटळे आणी लचक ।
 सुजी आणी चालक । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४६ ॥
 सल आडवें गर्भपात । स्तनगुंते सनपात ।

संसारकोंडे आपमृत्य । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४७ ॥
 नखविख आणी हिंगुडें । बाष्ट आणी वावडें ।
 उगीच दांतखीळ पडे । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४८ ॥
 झडती पातीं सुजती भवया । नेत्री होती राङ्गणवडीया ।
 चाळसी लागे प्राणियां । या नांव आध्यात्मिक ॥ ४९ ॥
 वांग तिळ सुरमें लांसें । चामखिळ गळंडे मसें ।
 चुकुर होइजे मानसें । या नांव आध्यात्मिक ॥ ५० ॥
 नाना फुग आणी आवाळें । आंगी दुर्गंधी प्रबळे ।
 चाईचाटी लाळ गळे । या नांव आध्यात्मिक ॥ ५१ ॥
 नाना चिंतेची काजळी । नाना दुःखें चित्त पोळी ।
 व्याधीवांचून तळमळी । या नांव आध्यात्मिक ॥ ५२ ॥
 वृद्धपणीच्या आपदा । नाना रोग होती सदा ।
 देह क्षीण सर्वदा । या नांव आध्यात्मिक ॥ ५३ ॥
 नाना व्याधी नाना दुःखें । नाना भोग नाना खांडकें ।
 प्राणी तळमळी शोकें । या नांव आध्यात्मिक ॥ ५४ ॥
 ऐसा आध्यात्मिक ताप । पूर्वपापाचा संताप ।
 सांगतां सरेना अमूप । दुःखसागर ॥ ५५ ॥
 बहुत काय बोलावें । श्रोती संकेतें जाणावें ।
 पुढें बोलिजे स्वभावे । आदिभूतिक ॥ ५६ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आध्यात्मिकतापनिरूपणनाम
 समास सहावा ॥ ६ ॥ ३.६

समास सातवा : आधिभूतिक ताप
 ॥ श्रीराम ॥
 मागां जालें निरूपण । आध्यात्मिकाचें लक्षण ।
 आतां आदिभूतिक तो कोण । सांगिजेल ॥ १ ॥
 श्लोक ॥ सर्वभूतेन संयोगात् सुखं दुःखं च जायते ।
 द्वितीयतापसंतापः सत्यं चैवाधिभौतिकः ॥
 सर्व भूतांचेनि संयोगें । सुखदुःख उपजों लागे ।
 ताप होतां मन भंगे । या नांव आदिभूतिक ॥ २ ॥
 तरी या आदिभूतिकाचें लक्षण । प्रांजळ करूं निरूपण ।
 जेणें अनुभवास ये पूर्ण । वोळखी तापत्रयाची ॥ ३ ॥
 ठेंचा लागती मोडती कांटे । विझती शस्त्रांचे धायटे ।
 सल सिलका आणी सरांटे । या नांव आदिभूतिक ॥ ४ ॥
 अंग्या आणी काचकुहिरी । आवचटा लागे शरीरी ।
 गांधील येऊन दंश करी । या नांव आदिभूतिक ॥ ५ ॥
 मासी गोमासी मोहळमासी । मुंगी तेलमुंगी डांस दसी ।
 सोट जळू लागे यासी । आदिभूतिक बोलिजे ॥ ६ ॥
 पिसा पिसोळे चांचण । कुसळें मुंगळे ढेंकुण ।
 विसीफ भोवर गोंचिड जाण । या नांव आदिभूतिक ॥ ७ ॥
 गोंबी विंचु आणी विखार । व्याघ्र लांडिगे आणी शूकर ।
 गौसायळ सामर । या नांव आदिभूतिक ॥ ८ ॥
 रानगाई रानम्हैसे । रानशकट्ट आणी रीसें ।
 रानहाती लांवपिसें । या नांव आदिभूतिक ॥ ९ ॥

सुसरीनें वोढून नेलें । कां तें आवचितें बुडालें ।
 आथवा खळाळीं पडिलें । या नांव आदिभूतिक ॥ १० ॥
 नाना विखारें आजगर । नाना मगरें जळचर ।
 नाना वनचरें अपार । या नांव आदिभूतिक ॥ ११ ॥
 अश्व वृषभ आणी खर । स्वान शूकर जंबुक मार्जार ।
 ऐसी बहुविध क्रूर । या नांव आदिभूतिक ॥ १२ ॥
 ऐसी कर्कशें भयानकें । बहुविध दुःखदायकें ।
 दुःखें दारुणें अनेकें । या नांव आदिभूतिक ॥ १३ ॥
 भिंती माळवेदे पडती । कडे भुयेरी कोंसळती ।
 वृक्ष आंगावरी मोडती । या नांव आदिभूतिक ॥ १४ ॥
 कोणी येकाचा श्राप जडे । कोणी येकें केले चेडे ।
 आधांतरी होती वेडे । या नांव आदिभूतिक ॥ १५ ॥
 कोणी येकें चाळविलें । कोणी येकें भ्रष्टविले ।
 कोणी येकें धरून नेलें । या नांव आदिभूतिक ॥ १६ ॥
 कोणी येकें दिलें वीष । कोणी येकें लाविले दोष ।
 कोणी येकें घातलें पाश । या नांव आदिभूतिक ॥ १७ ॥
 अवचिता सेर लागला । नेणो बिबवा चिडला ।
 प्राणी धुरें जाजावला । या नांव आदिभूतिक ॥ १८ ॥
 इंगळावरी पाय पडे । शिळेखालें हात सांपडे ।
 धावतां आडखुळे पडे । या नांव आदिभूतिक ॥ १९ ॥
 वापी कूप सरोवर । गर्ता कडा नदीतीर ।
 आवचितें पडे शरीर । या नांव आदिभूतिक ॥ २० ॥
 दुर्गाखालें कोंसळती । झाडावरून पडती ।
 तेणें दुःखें आक्रंदती । या नांव आदिभूतिक ॥ २१ ॥
 सीतें वोठ तरकती । हात पाव टांका फुटती ।
 चिखल्या जिब्याळ्या लागती । या नांव आदिभूतिक ॥ २२ ॥
 अशनपानाचिये वेळे । उष्ण रसें जिब्या पोळे ।
 दांत कस्करे आणी हरळे । या नांव आदिभूतिक ॥ २३ ॥
 पराधेन बाळपणीं । कुशब्दमारजाचणी ।
 अन्नवस्त्रेवीण आळणी । या नांव आदिभूतिक ॥ २४ ॥
 सासुरवास गालोरे । टुणके लासणें चिमोरे ।
 आलें रुदन न धरे । या नांव आदिभूतिक ॥ २५ ॥
 चुकतां कान पिळ्ळीती । कां तो डोळा हिंग घालिती ।
 सर्वकाळ धारकीं धरिती । या नांव आदिभूतिक ॥ २६ ॥
 नाना प्रकारीचे मार । दुर्जन मारिती अपार ।
 दुरी अंतरे माहेर । या नांव आदिभूतिक ॥ २७ ॥
 कर्णनासिक विंधिलें । बळेंचि धरून गोंधिलें ।
 खोडी जालिया पोळविलें । या नांव आदिभूतिक ॥ २८ ॥
 परचक्रीं धरून नेलें । नीच यातीस दिधलें ।
 दुर्दशा होऊन मेलें । या नांव आदिभूतिक ॥ २९ ॥
 नाना रोग उडवले । जे आध्यात्मिकीं बोलिले ।
 वैद्य पंचाक्षरी आणिले । या नांव आदिभूतिक ॥ ३० ॥
 नाना वेथेचें निर्शन । व्हावया औषध दारुण ।

बळात्कारें देती जाण । या नांव आदिभूतिक ॥ ३१ ॥
 नाना वल्लीचे रस । काडे गर्गोड कर्कश ।
 घेतां होये कासावीस । या नांव आदिभूतिक ॥ ३२ ॥
 ढाळ आणी उखाळ देती । पथ्य कठीण सांगती ।
 अनुपान चुकतां विपत्ती । या नांव आदिभूतिक ॥ ३३ ॥
 फाड रक्त फांसणी । गुल्लडागांची जाचणी ।
 तेणें दुःखें दुःखवे प्राणी । या नांव आदिभूतिक ॥ ३४ ॥
 रुचिक बिबवे घालिती । नाना दुःखें दडपे देती ।
 सिरा तोडिती जळा लाविती । या नांव आदिभूतिक ॥ ३५ ॥ var
 बहु रोग बहु औषधें । सांगतां अपारें अगाधें ।
 प्राणी दुखवे तेणें खेदें । या नांव आदिभूतिक ॥ ३६ ॥
 बोलाविला पंचाक्षरी । धूरमार पीडा करी ।
 नाना यातना चतुरीं । आदिभूतिक जाणिजे ॥ ३७ ॥
 दरवडे घालूनियां जना । तश्कर करिती यातना ।
 तेणें दुःख होये मना । या नांव आदिभूतिक ॥ ३८ ॥
 अग्नीचेनि ज्वाळें पोळे । तेणें दुःखें प्राणी हरंबळे ।
 हानी जालियां विवळे । या नांव आदिभूतिक ॥ ३९ ॥
 नाना मंदिरें सुंदरें । नाना रत्नांचीं भांडारें ।
 दिव्यांबरें मनोहरें । दग्ध होती ॥ ४० ॥
 नाना धान्यें नाना पदार्थ । नाना पशु नाना स्वार्थ ।
 नाना पात्रें नाना अर्थ । मनुष्यें भस्म होती ॥ ४१ ॥
 आग्न लागला सेती । धान्यें बणव्या आणी खडकुती ।
 युक्षदंड जळोन जाती । अकस्मात् ॥ ४२ ॥
 ऐसा आग्न लागला । अथवा कोणी लाविला ।
 हानी जाली कां पोळला । या नांव आदिभूतिक ॥ ४३ ॥
 ऐसें सांगतां बहुत । होती वन्हीचे आघात ।
 तेणे दुःखें दुःखवे चित्त । या नांव आदिभूतिक ॥ ४४ ॥
 हारपे विसरे आणी सांडे । नासे गाहाळ फुटे पडे ।
 असाध्य होये कोणीकडे । या नांव आदिभूतिक ॥ ४५ ॥
 प्राणी स्थानभ्रष्ट जालें । नाना पशूतें चुकलें ।
 कन्यापुत्र गाहाळले । या नांव आदिभूतिक ॥ ४६ ॥
 तश्कर अथवा दावेदार । आवचितां करिती संवहार ।
 लुटिती घरें नेती खिल्लार । या नांव आदिभूतिक ॥ ४७ ॥
 नाना धान्यें केळी कापिती । पानमळां मीठ घालिती ।
 ऐसें नाना आघात करिती । या नांव आदिभूतिक ॥ ४८ ॥
 मैद उचले खाणोरी । सुवर्णपंथी भुररेकरी ।
 ठकु सिंतरु वरपेकरी । वरपा घालिती ॥ ४९ ॥
 गठीछोडे द्रव्य सोडिती । नाना आळंकार काढिती ।
 नाना वस्तु मूषक नेती । या नांव आदिभूतिक ॥ ५० ॥
 वीज पडे हिंव पडे । प्राणी प्रजनी सांपडे ।
 कां तो माहापुरीं बुडे । या नांव आदिभूतिक ॥ ५१ ॥
 भोवरें वळणें आणी धार । वोसाणें लाटा अपार ।
 वृश्चिक गोंबी आजगर । वाहोन जाती ॥ ५२ ॥

तयामधें प्राणी सांपडला । खडकी बेटीं आडकला ।
 बुडत बुडत वांचला । या नांव आदिभूतिक ॥ ५३ ॥
 मनासारिखा नसे संसार । कुरूप कर्कश स्त्री क्रूर ।
 विधवा कन्या मूर्ख पुत्र । या नांव आदिभूतिक ॥ ५४ ॥
 भूत पिशाच्च लागलें । आंगावरून वारें गेलें ।
 अबद्धमंत्रे प्राणी चळलें । या नांव आदिभूतिक ॥ ५५ ॥
 ब्राह्मणसमंध शरीरी । बहुसाल पीडा करी ।
 शनेश्वराचा धोका धरी । या नांव आदिभूतिक ॥ ५६ ॥
 जळवानाना ग्रहे काळवार । काळतिथी घातचंद्र ।
 काळवेळ घातनक्षत्र । या नांव आदिभूतिक ॥ ५७ ॥
 सिंक पिंगळा आणी पाली । वोखटें होला काक कलाली ।
 चिंता काजळी लागली । या नांव आदिभूतिक ॥ ५८ ॥
 दिवटा सरवदा भाकून गेला । अंतरीं धोका लागला ।
 दुःस्वप्नें जाजावला । या नांव आदिभूतिक ॥ ५९ ॥
 भालु भुके स्वान रडे । पाली अंगावरी पडे ।
 नाना चिन्हें चिंता पवाडे । या नांव आदिभूतिक ॥ ६० ॥
 बाहेरी निघतां अपशकून । नाना प्रकारें विच्छिन्न ।
 तेणें गुणें भंगे मन । या नांव आदिभूतिक ॥ ६१ ॥
 प्राणी बंदी सांपडला । यातने वरपडा जाला ।
 नाना दुःखें दुःखवला । या नांव आदिभूतिक ॥ ६२ ॥
 प्राणी राजदंड पावत । जेरबंद चाबुक वेत ।
 दरेमार तळवेमार होत । या नांव आदिभूतिक ॥ ६३ ॥
 कोरडे पारंब्या फोक । बहुप्रकारें अनेक ।
 बहुताडिती आदिभूतिक । या नांव बोलिजे ॥ ६४ ॥
 मोघरीमार बुधलेमार । चौखुरून डंगारणेमार ।
 बुक्या गचांड्या गुढघेमार । या नांव आदिभूतिक ॥ ६५ ॥
 लाता तपराखा सेणमार । कानखडे दगडमार । var चतराखा
 नाना प्रकारींचे मार । या नांव आदिभूतिक ॥ ६६ ॥
 टांगणें टिपन्या पिछोडे । बेडी बुधनाल कोलदंडे ।
 रक्षणनिग्रह चहूंकडे । या नांव आदिभूतिक ॥ ६७ ॥
 नाकवणी चुनवणी । मीठवणी रायवणी ।
 गुळवण्याची जाचणी । या नांव आदिभूतिक ॥ ६८ ॥
 जळामध्यें बुचकळिती । हस्तीपुढें बांधोन टाकिती ।
 हाकिती छळिती यातायाती । या नांव आदिभूतिक ॥ ६९ ॥
 कर्णछेद घ्राणछेद । हस्तछेद पादछेद ।
 जिह्वाछेद अधरछेद । या नांव आदिभूतिक ॥ ७० ॥
 तीरमार सुळीं देती । नेत्र वृषण काढिती ।
 नखोनखीं सुया मारिती । या नांव आदिभूतिक ॥ ७१ ॥
 पारड्यामध्ये घालणें । कां कडेलोट करणें ।
 कां भांड्यामुखें उडवणें । या नांव आदिभूतिक ॥ ७२ ॥
 कानीं खुंत्या आदळिती । अपानीं मेखा मारिती ।
 खाल काढून टाकिती । या नांव आदिभूतिक ॥ ७३ ॥
 भोत आणी बोटबोटी । अथवा गळ घालणें कंठीं ।

सांडस लावून आटाटी । या नांव आदिभूतिक ॥ ७४ ॥
 सिसें पाजणें वीष देणें । अथवा सिरछेद करणें ।
 कां पायातळीं घालणें । या नांव आदिभूतिक ॥ ७५ ॥
 सरड मांजरें भरिती । अथवा फांसीं नेऊन देती ।
 नानापरी पीडा करिती । या नांव आदिभूतिक ॥ ७६ ॥
 स्वानप्रळये व्याघ्रप्रळये । भूतप्रळये सुसरीप्रळये ।
 शस्त्रप्रळये विझप्रळये । या नांव आदिभूतिक ॥ ७७ ॥
 सीरा वोढून घेती । टेंभें लाउन भाजिती ।
 ऐशा नाना विपत्ती । या नांव आदिभूतिक ॥ ७८ ॥
 मनुष्यहानी वित्तहानी । वैभवहानी महत्वहानी । var महत्त्व
 पशुहानी पदार्थहानी । या नांव आदिभूतिक ॥ ७९ ॥
 बाळपणीं मरे माता । तारुण्यपणीं मरे कांता ।
 वृद्धपणीं मृत्य सुता । या नांव आदिभूतिक ॥ ८० ॥
 दुःख दारिद्र आणी रुण । विदेशपळणी नागवण ।
 आपदा अनुपत्ति कदात्र । या नांव आदिभूतिक ॥ ८१ ॥
 आकांत वाखाप्रळये । युध्य होतां पराजये ।
 जिवलगंगाचा होये क्षये । या नांव आदिभूतिक ॥ ८२ ॥
 कठीण काळ आणी दुष्काळ । साशंक आणी वोखटी वेळ ।
 उद्वेग चितेचे हळाळ । या नांव आदिभूतिक ॥ ८३ ॥
 घाणा चरखीं सिरकला । चाकाखालें सांपडला ।
 नाना वन्हीत पडिला । या नांव आदिभूतिक ॥ ८४ ॥
 नाना शस्त्रें भेदिला । नाना स्वापदीं भक्षिला ।
 नाना बंदीं पडिला । या नांव आदिभूतिक ॥ ८५ ॥
 नाना कुवासें निर्बुजे । नाना अपमानें लाजे ।
 नाना शोकें प्राणी झिजे । या नांव आदिभूतिक ॥ ८६ ॥
 ऐसें सांगतां अपार । आहेत दुःखाचे डोंगर ।
 श्रोतीं जाणावा विचार । आदिभूतिकाचा ॥ ८७ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आदिभूतिकतापनिरूपणनाम
 समास सातवा ॥ ७ ॥ ३.७

समास आठवा : आधिदैविक ताप
 ॥ श्रीराम ॥

मागां बोलिला आध्यात्मिक । त्याउपरीं आदिभूतिक ।
 आतां बोलिले आदिदैविक । तो सावध ऐका ॥ १ ॥
 श्लोक ॥ शुभाशुभेन कर्मणा देहांते यमयातना ।
 स्वर्गनरकादिभोक्तव्यमिदं चैवाधिदैविकम् ॥
 शुभाशुभ कर्मानें जना । देहांतीं येमयातना ।
 स्वर्ग नर्क भोग नाना । या नांव आधिदैविक ॥ २ ॥
 नाना दोष नाना पातकें । मदांधपणें अविवेकें ।
 केलीं, परी तें दुःखदायकें । येमयातना भोगविती ॥ ३ ॥
 आंगबळें द्रव्यबळें । मनुष्यबळें राजबळें ।
 नाना सामर्थ्यांचेनि बळें । अकृत्य करिती ॥ ४ ॥
 नीती सांडूनियां तत्वतां । करूं नये तेंच करितां ।
 येमयातना भोगितां । जीव जाये ॥ ५ ॥

डोळे झांकून स्वार्थबुद्धी । नाना अभिळाश कुबुद्धी ।
 वृत्ति भूमिसिमा सांधी । द्रव्य दारा पदार्थ ॥ ६ ॥
 मातलेपणें उन्मत्त । जीवघात कुटुंबघात ।
 अप्रमाण क्रिया करीत । म्हणौन येमयातना ॥ ७ ॥
 मर्यादा सांडूनि चालती । ग्रामा दंडी ग्रामाधिपती ।
 देशा दंडी देशाधिपती । नीतिन्याय सांडितां ॥ ८ ॥
 देशाधिपतीस दंडिता रावो । रायास दंडिता देवो ।
 राजा न करितां नीतिन्यावो । म्हणौन यमयातना ॥ ९ ॥
 अनीतीनें स्वार्थ पाहे । राजा पापी होऊन राहे ।
 राज्याअंतीं नर्क आहे । म्हणौनियां ॥ १० ॥
 राजा सांडितां राजनीति । त्यास येम गांजिती ।
 येम नीति सांडितां धावती । देवगण ॥ ११ ॥
 ऐसी मर्यादा लाविली देवें । म्हणौनि नीतीनें वर्तावें ।
 नीति न्याय सांडितां भोगावें । येमयातनेसी ॥ १२ ॥
 देवें प्रेरिले येम । म्हणौनि आदिदैविक नाम ।
 तृतीय ताप दुर्गम । येमयातनेचा ॥ १३ ॥
 येमदंड येमयातना । शास्त्री बोलिले प्रकार नाना ।
 तो भोग कदापि चुकेना । या नांव आदिदैविक ॥ १४ ॥
 येमयातनेचे खेद । शास्त्री बोलिले विशद ।
 शरीरी घालून, अप्रमाद- । नाना प्रकारें ॥ १५ ॥
 पापपुण्याचीं शरीरे । स्वर्गी असती कळिवरें ।
 त्यांत घालून नाना प्रकारें । पापपुण्य भोगविती ॥ १६ ॥
 नाना पुण्यें विळास । नाना दोषें यातना कर्कश ।
 शास्त्री बोलिले अविश्वास- । मानूंच नये ॥ १७ ॥
 वेदाज्ञेनें न चालती । हरिभक्ती न करिती ।
 त्यास येमयातना करिती । या नांव आदिदैविक ॥ १८ ॥
 अक्षोभ नकीं उदंड जीव । जुनाट किडे करिती रवरव ।
 बांधोन टाकिती हातपाव । या नांव आदिदैविक ॥ १९ ॥
 उदंड पैस लाहान मुख । कुंभाकार कुंड येक ।
 दुर्गंधी उकाडा कुंभपाक । या नांव आदिदैविक ॥ २० ॥
 तप्तभूमिका ताविती । जळत स्थंभ पोटाळविती ।
 नाना सांडस लाविती । या नांव आदिदैविक ॥ २१ ॥
 येमदंडाचे उदंड मार । यातनेची सामग्री अपार ।
 भोग भोगिती पापी नर । या नांव आदिदैविक ॥ २२ ॥
 पृथ्वीमध्ये मार नाना । त्याहून कठीण येमयातना ।
 मरितां उसंतचि असेना । या नांव आदिदैविक ॥ २३ ॥ var मारितां
 चौघे चौकडे वोढिती । येक ते झोकून पाडिती ।
 ताणिती मारिती वोढूनि नेती । या नांव आदिदैविक ॥ २४ ॥
 उठवेना बसवेना । रडवेना पडवेना ।
 यातनेवरी यातना । या नांव आदिदैविक ॥ २५ ॥
 आक्रंदे रडे आणि फुंजे । धकाधकीनें निर्बुजे ।
 झुझरों पंजर होऊन झिजे । या नांव आदिदैविक ॥ २६ ॥
 कर्कश वचनें कर्कश मार । यातनेचे नाना प्रकार ।

त्रास पावती दोषी नर । या नांव आदिदैविक ॥ २७ ॥
 मागां बोलिलां राजदंड । त्याहून येमदंड उदंड ।
 तेथील यातना प्रचंड । भीमरूप दारुण ॥ २८ ॥
 आध्यात्मिक आदिभूतिक । त्याहून विशेष आदिदैविक ।
 अल्प संकेतें कांहीयेक । कळावया बोलिलें ॥ २९ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आधिदैविकतापनिरूपणनाम
 समास आठवा ॥ ८ ॥ ३.८

समास नववा : मृत्युनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

संसार म्हणजे सर्वेच स्वार । नाही मरणास उधार ।
 मापीं लागलें शरीर । घडीनें घडी ॥ १ ॥
 नित्य काळाची संगती । न कळे होणाराची गती ।
 कर्मासारिखे प्राणी पडती । नाना देसीं विदेसीं ॥ २ ॥
 सरतां संचिताचें शेष । नाही क्षणाचा अवकाश ।
 भरतां न भरतां निमिष्य । जाणें लागे ॥ ३ ॥
 अवचितें काळाचे म्हणियारे । मारित सुटती येकसरें ।
 नेऊन घालिती पुढारें । मृत्युपंथे ॥ ४ ॥
 होतां मृत्याची आटाटी । कोणी घालूं न सकती पाठी ।
 सर्वत्रांस कुटाकुटी । मागेंपुढें होतसे ॥ ५ ॥
 मृत्युकाळ काठी निकी । बैसे बळियाचे मस्तकी ।
 माहाराजे बळिये लोकी । राहों न सकती ॥ ६ ॥
 मृत्यु न म्हणे किं हा क्रूर । मृत्यु न म्हणे हा जुंझार ।
 मृत्यु न म्हणे संग्रामशूर । समरांगणी ॥ ७ ॥
 मृत्यु न म्हणे किं हा कोपी । मृत्यु न म्हणे हा प्रतापी ।
 मृत्यु न म्हणे उग्ररूपी । माहांखळ ॥ ८ ॥
 मृत्यु न म्हणे बलाढ्य । मृत्यु न म्हणे धनाढ्य ।
 मृत्यु न म्हणे आढ्य । सर्व गुणें ॥ ९ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा विख्यात । मृत्यु न म्हणे हा श्रीमंत ।
 मृत्यु न म्हणे हा अद्भुत । पराक्रमी ॥ १० ॥
 मृत्यु न म्हणे हा भूपती । मृत्यु न म्हणे हा चक्रवती ।
 मृत्यु न म्हणे हा करामती । कैवाड जाणे ॥ ११ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा हयपती । मृत्यु न म्हणे गजपती ।
 मृत्यु न म्हणे नरपती । विख्यात राजा ॥ १२ ॥
 मृत्यु न म्हणे वरिष्ठ जनी । मृत्यु न म्हणे राजकारणी ।
 मृत्यु न म्हणे वेतनी । वेतनधर्ता ॥ १३ ॥
 मृत्यु न म्हणे देसाई । मृत्यु न म्हणे वेवसाई ।
 मृत्यु न म्हणे ठाई ठाई । पुंड राजे ॥ १४ ॥
 मृत्यु न म्हणे मुद्राधारी । मृत्यु न म्हणे व्यापारी ।
 मृत्यु न म्हणे परनारी । राजकन्या ॥ १५ ॥
 मृत्यु न म्हणे कार्याकारण । मृत्यु न म्हणे वर्णावर्ण ।
 मृत्यु न म्हणे हा ब्राह्मण । कर्मनिष्ठ ॥ १६ ॥
 मृत्यु न म्हणे वित्पन्न । मृत्यु न म्हणे संपन्न ।
 मृत्यु न म्हणे विद्वज्जन । समुदाई ॥ १७ ॥

मृत्यु न म्हणे हा धूर्त । मृत्यु न म्हणे बहुश्रुत ।
 मृत्यु न म्हणे हा पंडित । माहाभला ॥ १८ ॥
 मृत्यु न म्हणे पुराणिक । मृत्यु न म्हणे हा वैदिक ।
 मृत्यु न म्हणे हा याज्ञिक । अथवा जोसी ॥ १९ ॥
 मृत्यु न म्हणे अग्निहोत्री । मृत्यु न म्हणे हा श्रोत्री ।
 मृत्यु न म्हणे मंत्रयंत्री । पूर्णांगमी ॥ २० ॥
 मृत्यु न म्हणे शास्त्रज्ञ । मृत्यु न म्हणे वेदज्ञ ।
 मृत्यु न म्हणे सर्वज्ञ । सर्व जाणे ॥ २१ ॥
 मृत्यु न म्हणे ब्रह्महत्या । मृत्यु न म्हणे गोहत्या ।
 मृत्यु न म्हणे नाना हत्या । स्त्रीबाळकादिक ॥ २२ ॥
 मृत्यु न म्हणे रागज्ञानी । मृत्यु न म्हणे ताळज्ञानी ।
 मृत्यु न म्हणे तत्वज्ञानी । तत्ववेत्ता ॥ २३ ॥
 मृत्यु न म्हणे योग्याभ्यासी । मृत्यु न म्हणे संन्यासी ।
 मृत्यु न म्हणे काळासी । वंचूं जाणे ॥ २४ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा सावध । मृत्यु न म्हणे हा सिद्ध ।
 मृत्यु न म्हणे वैद्य प्रसिद्ध । पंचाक्षरी ॥ २५ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा गोसावी । मृत्यु न म्हणे हा तपस्वी ।
 मृत्यु न म्हणे हा मनस्वी । उदासीन ॥ २६ ॥
 मृत्यु न म्हणे ऋषेश्वर । मृत्यु न म्हणे कवेश्वर ।
 मृत्यु न म्हणे दिगंबर । समाधिस्थ ॥ २७ ॥
 मृत्यु न म्हणे हठयोगी । मृत्यु न म्हणे राजयोगी ।
 मृत्यु न म्हणे वीतरागी । निरंतर ॥ २८ ॥
 मृत्यु न म्हणे ब्रह्मच्यारी । मृत्यु न म्हणे जटाधारी ।
 मृत्यु न म्हणे निराहारी । योगेश्वर ॥ २९ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा संत । मृत्यु न म्हणे हा महंत ।
 मृत्यु न म्हणे हा गुप्त । होत असे ॥ ३० ॥
 मृत्यु न म्हणे हा स्वाधेन । मृत्यु न म्हणे हा पराधेन ।
 सकळ जीवांस प्राशन । मृत्युचि करी ॥ ३१ ॥
 येक मृत्युमार्गी लागले । येकीं आर्धपंथ क्रमिले ।
 येक ते सेवटास गेले । वृद्धपणीं ॥ ३२ ॥
 मृत्यु न म्हणे बाळ तारुण्य । मृत्यु न म्हणे सुलक्षण ।
 मृत्यु न म्हणे विचक्षण । बहु बोलिका ॥ ३३ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा आधारु । मृत्यु न म्हणे उदार ।
 मृत्यु न म्हणे हा सुंदर । चतुरांग जाणे ॥ ३४ ॥
 मृत्यु न म्हणे पुण्यपुरुष । मृत्यु न म्हणे हरिदास ।
 मृत्यु न म्हणे विशेष । सुकृती नर ॥ ३५ ॥
 आतां असो हें बोलणें । मृत्यापासून सुटिजे कोणें ।
 मागेंपुढें विश्वास जाणें । मृत्युपंथें ॥ ३६ ॥
 च्यारी खाणी च्यारी वाणी । चौच्यासी लक्ष जीवयोनी ।
 जन्मा आले तितुके प्राणी । मृत्यु पावती ॥ ३७ ॥
 मृत्याभेणें पळों जातां । तरी मृत्यु सोडिना सर्वथा ।
 मृत्यास न ये चुकवितां । कांहीं केल्या ॥ ३८ ॥
 मृत्यु न म्हणे हा स्वदेसी । मृत्यु न म्हणे हा विदेसी ।

मृत्यु न म्हणे हा उपवासी । निरंतर ॥ ३९ ॥
 मृत्यु न म्हणे थोर थोर । मृत्यु न म्हणे हरिहर ।
 मृत्यु न म्हणे अवतार । भगवंताचे ॥ ४० ॥
 श्रोतीं कोप न करावा । हा मृत्युलोक सकळांस ठावा ।
 उपजला प्राणी जाईल बरवा । मृत्युपंथें ॥ ४१ ॥
 येथें न मनावा किंत । हा मृत्युलोक विख्यात । var मानावा
 प्रगट जाणती समस्त । लहान थोर ॥ ४२ ॥
 तथापी किंत मानिजेल । तरी हा मृत्युलोक नव्हेल ।
 याकारणें नासेल । उपजला प्राणी ॥ ४३ ॥
 ऐसें जाणोनियां जीवें । याचें सार्थकचि करावें ।
 जनीं मरोन उरवावें । कीर्तिरूपें ॥ ४४ ॥
 येरवीं प्राणी लहान थोर । मृत्यु पावती हा निर्धार ।
 बोलिलें हें अन्यथा उत्तर । मानूंची नये ॥ ४५ ॥
 गेले बहुत वैभवाचे । गेले बहुत आयुष्याचे ।
 गेले अगाध महिमेचे । मृत्युपंथें ॥ ४६ ॥
 गेले बहुत पराक्रमी । गेले बहुत कपटकर्मी ।
 गेले बहुत संग्रामी । संग्रामसौरे ॥ ४७ ॥
 गेले बहुतां बळांचे । गेले बहुतां काळांचे ।
 गेले बहुतां कुळांचे । कुळवंत राजे ॥ ४८ ॥
 गेले बहुतांचे पाळक । गेले बुद्धीचे चाळक ।
 गेले युक्तीचे तार्किक । तर्कवादी ॥ ४९ ॥
 गेले विद्येचे सागर । गेले बळाचे डोंगर ।
 गेले धनाचे कुबेर । मृत्युपंथे ॥ ५० ॥
 गेले बहुत पुरुषार्थांचे । गेले बहुत विक्रमाचे ।
 गेले बहुत आटोपाचे । कार्यकर्ते ॥ ५१ ॥
 गेले बहुत शस्त्रधारी । गेले बहुत परोपकारी ।
 गेले बहुत नानापरी । धर्मरक्षक ॥ ५२ ॥
 गेले बहुत प्रतापाचे । गेले बहुत सत्कीर्तीचे ।
 गेले बहुत नीतीचे । नीतिवंत राजे ॥ ५३ ॥
 गेले बहुत मतवादी । गेले बहुत कार्यवादी ।
 गेले बहुत वेवादी । बहुतांपरीचे ॥ ५४ ॥
 गेलीं पंडितांची थाटें । गेलीं शब्दांची कचाटें ।
 गेलीं वादकें अचाटें । नाना मतें ॥ ५५ ॥
 गेले तापशांचे भार । गेले संन्यासी अपार ।
 गेले विचारकर्ते सार । मृत्युपंथे ॥ ५६ ॥
 गेले बहुत संसारी । गेले बहुत वेषधारी ।
 गेले बहुत नानापरी । नाना छंद करूनी ॥ ५७ ॥
 गेले ब्राह्मणसमुदाये । गेले बहुत आचार्य ।
 गेले बहुत सांगों काये । किती म्हणौनि ॥ ५८ ॥
 असो ऐसे सकळहि गेले । परंतु येकचि राहिले ।
 जे स्वरूपाकार जाले । आत्मज्ञानी ॥ ५९ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे मृत्युनिरूपणनाम
 समास नववा ॥ ९ ॥ ३.९

समास दहावा : वैराग्य निरूपण
 ॥ श्रीराम ॥
 संसार म्हणिजे माहापूर । मार्जीं जळचरें अपार ।
 डंखूं धावती विखार । काळसर्प ॥ १ ॥
 आशा ममता देहीं बेडी । सुसरी करिताती तडातोडी ।
 नेऊन दुःखाचे सांकडी- । मार्जीं घालिती ॥ २ ॥
 अहंकारनक्रें उडविलें । नेऊनि पाताळीं बुडविलें ।
 तेथुनियां सोडविलें । न वचे प्राणी ॥ ३ ॥
 काममगरमिठी सुटेना । तिरस्कार लागला तुटेना ।
 मद मत्सर वोहटेना । भूलि पडिली ॥ ४ ॥
 वासनाधामिणी पडिली गळा । घालून वेंटाळें वमी गरळा ।
 जिह्वा लाळी वेळोवेळां । भयानक ॥ ५ ॥
 माथां प्रपंचाचें वोडें । घेऊन म्हणे माझें माझें ।
 बुडतांही न सोडी, फुंजे । कुळाभिमानीं ॥ ६ ॥
 पडिलें भ्रांतीचें अंधारें । नागविलें अभिमानचोरें ।
 आलें अहंतेचें काविरें । भूतबाधा ॥ ७ ॥
 बहुतेक आवतीं पडिले । प्राणी वाहातचि गेले ।
 जैहिं भगवंतासी बोभाईलें । भावार्थबळें ॥ ८ ॥
 देव आपण घालूनि उडी । तयांसी नेलें पैलथडी ।
 येर तें अभाविकें बापुडी । वाहातचि गेलीं ॥ ९ ॥
 भगवंत भावाचा भुकेला । भावार्थ देखोन भुलला ।
 संकटीं पावे भाविकाला । रक्षितसे ॥ १० ॥
 जयास भगवंत आवडे । तयाचें देवासी सांकडें ।
 संसारदुःख सकळ उडे । निजदासाचें ॥ ११ ॥
 जे अंकित ईश्वराचे । तयांस सोहळे निजसुखाचे ।
 धन्य तेचि देवाचे । भाविक जन ॥ १२ ॥
 जैसा भाव जयापासी । तैसा दैव तयासी ।
 जाणे भाव अंतरसाक्षी । प्राणीमात्रांचा ॥ १३ ॥
 जरी भाव असिला माईक । तरी देव होये माहा ठक ।
 नवल तयाचें कौतुक । जैशास तैसा ॥ १४ ॥
 जैसें जयाचें भजन । तैसेंची दे समाधान ।
 भाव होतां किंचित न्यून । आपणहि दुरावे ॥ १५ ॥
 दर्पणीं प्रतिबिंब दिसे । जैस्यास तैसें भासे ।
 तयाचें सूत्र असे । आपणाच पासी ॥ १६ ॥
 जैसें आपण करावें । तैसेंचि तेणें व्हावें ।
 जरी डोळे पसरुनि पाहावें । तरी तेंही टवकारे ॥ १७ ॥
 भुकोटीस घालून मिठी । पाहातां क्रोधें तेंहि उठी ।
 आपण हास्य करितां पोटीं । तेंहि आनंदे ॥ १८ ॥
 जैसा भाव प्रतिबिंबला । तयाचाचि देव जाला ।
 जो जैसें भजे त्याला । तैसाचि वोळे ॥ १९ ॥
 भावें परामार्थाचिया वाटा । वाहाती भक्तीचिया पेंठा ।
 भरला मोक्षाचा चोहाटा । सज्जनसंगें ॥ २० ॥
 भावें भजनीं जे लागले । ते ईश्वरी पावन जाले ।

भावार्थबळें उद्धरिले । पूर्वज तेहीं ॥ २१ ॥
 आपण स्वयें तरले । जनासहि उपेगा आले ।
 कीर्तिश्रवणें जाले । अभक्त, भावार्थी ॥ २२ ॥
 धन्य तयांची जननी । जे लागले हरिभजनी ।
 तेहिंच येक जन्म जनी । सार्थक केला ॥ २३ ॥
 तयांची वणू काय थोरी । जयांचा भगवंत कैवारी ।
 कासे लाऊन उतरी । पार दुःखाचा ॥ २४ ॥
 बहुतां जन्मांचे सेवटीं । जेणें चुके अटाटी ।
 तो हा नरदेह भेटी । करी भगवंतीं ॥ २५ ॥
 म्हणौन धन्य ते भाविक जन । जेंहिं जोडिलें हरिनिधान ।
 अनंत जन्मांतरीचें पुण्य । फळासि आलें ॥ २६ ॥
 आयुष्य हेचि रत्नपेटी । माजीं भजनरत्नें गोमटीं ।
 ईश्वरीं अपुनिया लुटी । आनंदाची करावी ॥ २७ ॥
 हरिभक्त वैभवं कनिष्ठ । परी तो ब्रह्मादिकां वरिष्ठ ।
 सदा सर्वदा संतुष्ट । नैराशबोधें ॥ २८ ॥
 धरून ईश्वराची कास । केली संसाराची नैराश ।
 तयां भाविकां जगदीश । सबाह्य सांभाळी ॥ २९ ॥
 जया संसाराचें दुःख । विवेकें वाटे परमसुख ।
 संसारसुखाचेनि पढतमूर्ख । लोडोन पडती ॥ ३० ॥
 जयांचा ईश्वरीं जिव्हाळा । ते भोगिती स्वानंदसोहळा ।
 जयांचा जनावेगळा । ठेवा आक्षे ॥ ३१ ॥
 ते आक्षे सुखें सुखावले । संसारदुःखें विसरले ।
 विषयेरंगी वोरंगले । श्रीरंगरंगी ॥ ३२ ॥
 तयांस फावली नरदेह पेटी । केली ईश्वरेंसिं साटी ।
 येरें अभाविकें करंटीं । नरदेह गेला ॥ ३३ ॥
 आवचटें निधान जोडले । तें कवडिच्या बदल नेलें ।
 तैसें आयुष्य निघोनि गेलें । अभाविकाचें ॥ ३४ ॥
 बहुता तपाचा सांठा । तेणें लाधला परीस गोटा ।
 परी तो ठाईचा करंटा । भोगूच नेणे ॥ ३५ ॥
 तैसा संसारास आला । मायाजाळीं गुंडाळला ।
 अंतीं येकलाचि गेला । हात झाडुनी ॥ ३६ ॥
 या नरदेहाचेनि संगतीं । बहुत पावले उत्तम गतीं ।
 येकें बापुडी यातायाती । वरपडी जाली ॥ ३७ ॥
 या नरदेहाचेनि लागवेगें । सार्थक करावे संतसंगें ।
 नीचयोनीं दुःख मार्गें । बहुत भोगिलें ॥ ३८ ॥
 कोण समयो येईल कैसा । याचा न कळे किं भवसा ।
 जैसे पक्षी दाही दिशा । उडोन जाती ॥ ३९ ॥
 तैसें वैभव हें सकळ । कोण जाणे कैसी वेळ ।
 पुत्रकळत्रादि सकळ । विघडोन जाती ॥ ४० ॥
 पाहिली घडी नव्हे आपुली । वयसा तरी निघोन गेली ।
 देह पडतांच ठेविली- । आहे नीच योनी ॥ ४१ ॥
 स्वान शुकरादिक नीच याती । भोगणें घडे विपत्ती ।
 तेथे कांहीं उत्तम गती । पाविजेत नाही ॥ ४२ ॥

मागा गर्भवसी आटाटी । भोगितां जालासि रे हिंपुटी ।
 तेथुनियां थोरा कटीं । सुटलासि दैवें ॥ ४३ ॥
 दुःख भोगिलें आपुल्या जीवें । तेथें कैचि होतीं सर्वे ।
 तैसेंचि पुढें येकलें जावें । लागेल बापा ॥ ४४ ॥
 कैचि माता कैचा पिता । कैचि बहिण कैचा भ्राता ।
 कैचीं सुहृदें कैची वनिता । पुत्रकळत्रादिक ॥ ४५ ॥
 हे तूं जाण मावेचीं । आवधी सोडरी सुखाचीं ।
 हे तुझ्या सुखदुःखाचीं । सांगाती नव्हेती ॥ ४६ ॥
 कैचा प्रपंच कैचे कुळ । कासया होतोसी व्याकुळ ।
 धन कण लक्ष्मी सकळ । जाइजणें ॥ ४७ ॥
 कैचें घर कैचा संसार । कासया करिसी जोजार ।
 जन्मवरी वाहोन भार । सेखीं सांडून जासी ॥ ४८ ॥
 कैचें तारुण्य कैचे वैभव । कैचें सोहळे हावभाव ।
 हें सकळहि जाण माव । माईक माया ॥ ४९ ॥
 येच क्षणीं मरोन जासी । तरी रघुनार्थी अंतरलासी ।
 माझें माझें म्हणतोसी । म्हणौनियां ॥ ५० ॥
 तुवां भोगिल्या पुनरावृत्ती । ऐसीं मायबापें किती ।
 स्त्री कन्या पुत्र होती । लक्षानलक्ष ॥ ५१ ॥
 कर्मयोगें सकळ मिळालीं । येके स्थळीं जन्मास आलीं ।
 तें तुवां आपुलीं मानिलीं । कैसीं रे पढतमूर्खा ॥ ५२ ॥
 तुझें तुज नव्हे शरीर । तेथें इतरांचा कोण विचार ।
 आतां येक भगवंत साचार । धरीं भावार्थबळें ॥ ५३ ॥
 येका दुर्भराकारणें । नाना नीचांची सेवा करणें ।
 नाना स्तुती आणि स्तवनें । मर्यादा धरावी ॥ ५४ ॥
 जो अन्न देतो उदरासी । शेरीर विकावें लागे त्यासी ।
 मां जेणें घातलें जन्मासी । त्यासी कैसें विसरावें ॥ ५५ ॥
 अहिर्निशीं ज्या भगवंता । सकळ जिवांची लागली चिंता ।
 मेघ वरुषे जयाची सत्ता । सिंधु मर्यादा धरी ॥ ५६ ॥
 भूमि धरिली धराधरें । प्रगट होईजे दिनकरें ।
 ऐसी सृष्टी सत्तामात्रें । चालवी जो कां ॥ ५७ ॥
 ऐसा कृपाळु देवाधिदेव । नेणवे जयाचें लाघव ।
 जो सांभाळी सकळ जीव । कृपाळुपणें ॥ ५८ ॥
 ऐसा सर्वात्मा श्रीराम- । सांडून, धरिती विषयकाम ।
 ते प्राणी दुरात्मे अद्भुत । केलें पावती ॥ ५९ ॥
 रामेविण जे जे आस । तितुकी जाणावी नैराश ।
 माझें माझें सावकाश । सीणचि उरे ॥ ६० ॥
 जयास वाटे सीण व्हावा । तेणें विषयो चिंतीत जावा ।
 विषयो न मिळतां जीवा । तगबग सुटे ॥ ६१ ॥
 सांडून राम आनंदधन । ज्याचे मनीं विषयचिंतन ।
 त्यासी कैचें समाधान । लोलंगतासी ॥ ६२ ॥
 जयास वाटे सुखचि असावें । तेणें रघुनाथभजनीं लागावें ।
 स्वजन सकळही त्यागावे । दुःखमूळ जे ॥ ६३ ॥
 जेथें वासना झोंबोन पडे । तेणेंचि अपायें दुःख जडे ।

म्हणौनि विषयवासना मोडे । तो येक सुखी ॥ ६४ ॥
 विषयजनित जें जें सुख । तेथेचि होतें परम दुःख ।
 पूर्वी गोड अंतीं ओक । नेमस्त आहे ॥ ६५ ॥
 गळ गिळितां सुख वाटे । वोढून घेतां घसा फाटे ।
 कां तें बापुडें मृग आपटे । चारा घेऊन पळतां ॥ ६६ ॥
 तैसी विषयसुखाची गोडी । गोड वाटे परी ते कुडी ।
 म्हणौनियां आवडी । रघुनार्थी धरावी ॥ ६७ ॥
 ऐकोनि बोले भाविक । कैसेनि घडे जी सार्थक ।
 सांगा स्वामी येमलोक । चुके जेणें ॥ ६८ ॥
 देवासी वास्तव्य कोटें । तो मज कैसेनि भेटे ।
 दुःखमूळ संसार तुटे । कोणेपरी स्वामी ॥ ६९ ॥
 धडपुडी भगवत्प्राप्ती- । होऊन, चुके अधिगती ।
 ऐसा उपाये कृपामूर्ती । मज दीनास करावा ॥ ७० ॥
 वक्ता म्हणे हो येकभावे । भगवद्भजन करावे ।
 तेणें होईल स्वभावे । समाधान ॥ ७१ ॥
 कैसे करावे भगवद्भजन । कोटें ठेवावे हें मन ।

भगवद्भजनाचें लक्षण । मज निरोपावे ॥ ७२ ॥
 ऐसा म्लानवदने बोले । धरिले सदृढ पाऊलें ।
 कंठ सदगदित, गळाले । अश्रुपात दुःखें ॥ ७३ ॥
 देखोन शिष्याची अनन्यता । भावे वोळला सदगुरु दाता ।
 स्वानंद तुंबळेल आतां । पुढिले समासी ॥ ७४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे वैराग्यनिरूपणनाम
 समास दहावा ॥ १० ॥ ३.१०
 ॥ दशक तिसरा समाप्त ॥

NA
 Proofread by Vishwas Bhide and Sunder Hattangadi.
 Reproofread by P. D. Kulkarni

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com
 Last updated August 6, 2014
 From <http://sanskritdocuments.org> .
 The text is prepared by volunteers and is
 to be used for personal study and research.
 The file is not to be copied or reposted for
 promotion of any website or individuals or for
 commercial purpose without permission.
 Help to maintain respect for volunteer spirit